

Česká zemědělská univerzita

Provozně ekonomická fakulta



Název bakalářské práce:

Hospodářská obnova Evropy po 2. světové válce

Autor: Martin Vaněk, PEF, PaE, 3. ročník

Vedoucí BP: Doc. Ing. Irena Petráková CSc.

Praha, 2005

Čestné prohlášení

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci na téma „Hospodářská obnova Evropy po 2. světové válce“ vypracoval samostatně za použití uvedené literatury a za pomoci konzultací s paní Doc. Ing. Irenou Petrákovou CSc.

.....
Martin Vaněk

Poděkování vedoucímu práce

Na tomto místě bych chtěl poděkovat svému vedoucímu práce paní Doc. Ing. Ireně Petrákové CSc., jejíž náměty a připomínky se staly přínosem mé práce.

Hospodářská obnova Evropy po 2. světové válce

The Economic Reconstruction of Europe after World War II

Souhrn

Druhá světová válka znamenala velký milník v lidské historii. Vyznačovala se obrovskými ztrátami na životech vojáků i civilistů a obrovskými materiálními škodami. Evropa byla zcela zničená a hledala pomoc v zahraničí. Po válce se dostávají do popředí světa dvě velmoci – Spojené státy americké a Sovětský svaz a obě usilují o co největší vliv v poválečné Evropě. Následně dochází k rozdělení Evropy pomyslnou „železnou oponou“ s vlivem Spojených států na Západě a Sovětského svazu na Východě. Dochází k bipolarizaci a studené válce mezi Západem a Východem. V řadě evropských zemích dochází po válce k oblibě levicových politických stran. Tato skutečnost je však v západních státech potlačena a naopak Sovětský svaz prosazuje do čela států ve východní Evropě komunistické strany. Spojené státy nabízejí celé Evropě hospodářskou pomoc formou Marshallova plánu, ta je však východním blokem odmítnuta z obavy silícího vlivu USA v Evropě. Marshallův plán se stane nezbytným pro nastartování zhroubené ekonomiky v západních státech, která pak dosáhne velkolepého rozkvětu. Sovětský svaz využívá východní státy jako zdroje levného zboží, aby sovětské podniky mohly hospodařit s vysokým ziskem. Východní hospodářství začne dalece zaostávat za západním, v důsledku aplikace centrálně plánované ekonomiky, která znemožňuje pokusy o konkurenci, která je hnací silou ekonomického vývoje. Dále především v západní Evropě dochází k různým integračním pokusům, neboť je spatřována síla v jednotě.

Klíčová slova

válka

Evropa

bipolarizace

Sovětský svaz

Spojené státy americké

železná opona

hospodářství

obnova

rozdělení

integrace

vztahy

politika

smlouva

Summary

The World War II was a major milestone in human history. There were a lot of casualties during the war among soldiers and civilians. And also there were a lot of material damages. Europe was totally destroyed and looking for help abroad. After the war two powers are getting in front of the world political situation – United States of America and Soviet Union and both of them want the major force in Europe. Then the Europe is divided by „Iron Curtain“ with the power of United States on the West and Soviet Union on the East. It is a bipolarisation of the World and the Cold War between West and East started. After the war in many European countries are favourite left-winged parties. This situation in western Europe is inhibited, but the Soviet Union wants the communist parties in the head of state in eastern Europe. United States offer to the whole Europe the economic help by the Marshall's Plan but it is refused by Soviets. The Marshall's Plan will become necessary for recovery of collapsed economy in western Europe, which will reach a grand prosperity. The Soviet Union uses the states in eastern Europe as a sources of cheap goods for reaching of a high profit by soviet companies. The eastern economy will become much weaker than western economy, because in the states with the power of the Soviet Union there is used Central Planned Economy, which doesn't allow to practice any competition, which is the main power of the economical prosperity. Also in western Europe are made some integrative attempts, because there is a power in union.

Key Words

war

Europe

bipolarisation

Soviet Union

United States of America

iron curtain

economy

recovery

to divide

integration

relationships

politics

treaty

Obsah

SOUHRN.....	4
KLÍČOVÁ SLOVA.....	4
SUMMARY	5
KEY WORDS.....	5
ÚVOD.....	8
CÍL PRÁCE.....	10
OSNOVA.....	11
1 DŮSLEDKY 2. SVĚTOVÉ VÁLKY V EVROPĚ.....	12
1.1 PROSAZENÍ VELMOCÍ.....	13
1.2 PROBLÉM NĚMECKA	14
1.2.1. <i>Postupimská konference</i>	14
1.2.2 <i>Představa o rozdělení Německa</i>	15
1.2.3 <i>Nová politika USA vůči Německu</i>	15
1.3 SPOJENÉ STÁTY EVROPSKÉ.....	16
1.4 PŘESUN ZPRAVA DOLEVA NAPŘÍČ POLITICKÝM SPEKTRUM.....	17
1.5 MÍROVÉ SMLOUVY SE SATELITY NĚMECKA.....	21
2 BIPOLARIZACE SVĚTA.....	21
2.1 „SPUŠTĚNÍ“ ŽELEZNÉ OPONY.....	24
2.2 VZTAHY USA SE SSSR.....	27
2.3 ZAHRANIČNÍ POLITIKA USA	27
2.4 SMLOUVA FRANCIE S VELKOU BRITÁNIÍ	28
2.5 EVROPSKÁ HOSPODÁŘSKÁ KOMISE	28
2.6 ÚNOR 1948 V ČSR.....	29
2.7 BRUSELSKÝ PAKT.....	30
2.8 PLÁN NA ROZDĚLENÍ NĚMECKA	30
2.8.1 <i>Idea o Evropské unii</i>	31
2.8.2 <i>Měnová reforma v západním Německu</i>	31
2.8.3 <i>Berlínská krize</i>	32
2.8.4 <i>Hnutí lidových kongresů</i>	32
2.8.5 <i>Příprava ústavy v Bonnu</i>	33
2.8.6 <i>Konec blokády západního Berlína</i>	33
2.8.7 <i>Vznik SRN</i>	34
2.8.8 <i>Vznik NDR</i>	34
2.9 ROZDĚLENÍ EVROPY	35
3 SOVĚTIZACE STŘEDNÍ A VÝCHODNÍ EVROPY	35
3.1 RADA VZÁJEMNÉ HOSPODÁŘSKÉ POMOCI (RVHP).....	38
3.2 EVROPSKÉ HNUTÍ	39
4 EKONOMICKÉ OŽIVENÍ V ZÁPADNÍ EVROPĚ	39
4.1 CHARAKTERISTIKA ZÁPADOEVROPSKÉHO EKONOMICKÉHO VZESTUPU	40
4.1.1 <i>Marshallův plán</i>	41
4.1.2 <i>Obchod jako stimulum obnovy</i>	41
4.1.3 <i>Demografický stimulum obnovy</i>	42
4.1.4 <i>Nový kapitalismus</i>	44
4.1.5 <i>Koncentrace a znárodnování průmyslu</i>	46

4.1.6 Rozvoj zemědělství	48
4.2 RADA EVROPY	49
4.3 DEKLARACE FRANCOUZSKÉ VLÁDY 1950	51
4.3.1 Schumanův plán	51
4.3.2 Evropské společenství uhlí a oceli (ESUO)	52
ZÁVĚR	53
SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY	55

Úvod

Z pěti kontinentů naší planety jsou tři velké: Asie, Afrika a Amerika, a dva malé, Austrálie a Evropa. Z nich jen Evropa není jednoznačně zeměpisně určena. Někteří ji dokonce označují za pouhý poloostrov asijského kontinentu. Ale i ti připouštějí, že toto území tvoří logický celek s řadou specifík, jemuž je třeba přiznat jistou svébytnost.

Nejen tato zeměpisná charakteristika však dává Evropě právo na samostatnost, ale i staletí vlastních a pozoruhodných dějin to plně potvrzují. Evropa je nejhustěji obydlený kontinent, a snad i to přispělo k její výjimečnosti. Přes mnohé rozdíly mezi jednotlivými národy má Evropa silné společné kulturní tradice, a je proto jako samostatný politický a kulturní fenomén všeobecně uznávána.

Hospodářský rozmach v 19. Století udělal z Evropy sílu, jež nejen potvrdila její svébytnost, ale dala jí i možnost významným způsobem ovlivnit celý světový vývoj. Mimo jiné velkými výboji v koloniálním světě, jež přispěly jak k propojení různých částí světa, tak i k jejich vzájemnému poznání. Evropa se představila národům jiných kontinentů na jedné straně jako vysoce technicky a průmyslově vyspělá část světa, ale na druhé straně i jako velmi krutá koloniální vládyně.

Existence mnoha států na evropském kontinentu, především však národnostní různorodost obyvatelstva Evropy do jisté míry oslabovala její působení ve světovém měřítku. Ale koneckonců hospodářská a vojenská síla největších evropských států prosadila dominantní postavení Evropy ve světové politice na přelomu 19. a 20. století.

Od konce druhé světové války do osmdesátých let byl běh událostí v Evropě výslednicí protichůdným působením dvou sil. Jedna z nich spočívala v tom, že svět začaly ovládat dvě vzmáhající se supervelmoci: Spojené státy a SSSR. Jejich soupeření o světovládu, kdy každá z nich usilovala získat co největší počet zemí se statutem spojenců či satelitů pro svůj tábor, rozvrátilo bývalou rovnováhu sil ve světě, v němž prvořadou úlohu sehrávala Evropa. Ta však byla po válce naopak v troskách a vyčerpaná a stala se ekonomicky a politicky závislou. Přesto se však snažila na snahu obou velmocí o nadvládu reagovat. Druhá z těchto sil je vyjádřena evropským úsilím o integraci ekonomických, politických a kulturních systémů západu i východu. Setkalo se

však s vlnou odporu, vyvolanou obavami z násilné či příliš rychlé integrace neboli uniformizace, provázené ztrátou národní identity.

Začátkem tohoto protichůdného působení byl bezpochyby rok 1945. Za necelých 20 let přišla zničená Evropa o své koloniální panství. Avšak pokles vlivu západní Evropy neohrozil její ekonomický a sociální vzestup, který přinesl své ovoce v letech šedesátých.

Prudké zvýšení cen ropy v roce 1973 odhalilo slabiny kapitalistické prosperity. V téže době socialistické režimy, zavedené po roce 1945 Sovětským svazem, počaly ztrácet dech. Západní Evropa překonala hospodářskou krizi a stále více se sjednocovala. Naproti tomu východní blok se za přispění samotného sovětského vedení postupně rozpadal.

Cíl práce

Ve své práci se pokusím charakterizovat důsledky druhé světové války v Evropě na následný politický a hospodářský vývoj. Rád bych se krátce zmínil o materiálních škodách, co znamenaly z hospodářského hlediska, a obětech na životech. Dále považuji za důležité zmínit se o problematice rozdělení Německa okupačními mocnostmi a jeho politický a hospodářský vývoj. Dále je nezbytné zmínit se o prosazení dvou velmocí, které se po válce dostaly do popředí světového dění Spojených států a Sovětského svazu, následná bipolarizace světa, která je charakteristická odlišným politickým a hospodářským vývojem na obou stranách železné opony, a počátek studené války. Důležitým bodem mé práce rovněž bude popis evropských integračních pokusů, které vedly k hospodářské a politické spolupráci.

Osnova

1) Důsledky 2. světové války v Evropě

- materiální škody a škody na životech
- vývoj v Německu
- Spojené státy evropské
- Poválečný přesun k levicovým politickým stranám

2) Bipolarizace světa

- Spuštění železné opony
- první náznaky studené války
- plán rozdělení Německa a jeho politický a hospodářský vývoj

3) Studená válka a sovětizace střední a východní Evropy

- Politický a hospodářský vývoj ve východním bloku
- RVHP

4) Ekonomické oživení v západní Evropě

- charakteristika hospodářského oživení
- Marshallův plán
- Ostatní nástroje hospodářského oživení
- Rada Evropy
- Evropské společenství uhlí a oceli

1 Důsledky 2. světové války v Evropě

Druhá světová válka, která skončila v září roku 1945, byla válkou totální. Znamenala zlom v dějinách celého světa. Po válce se Evropa pozvolna vzpamatovávala z násilí, jehož byla nejprve strůjcem a pak také obětí. Vzestup dvou států o rozloze světadílů: Spojených států amerických a Sovětského svazu způsobil úpadek významu Evropy, která po více než dvě staletí ovládala svět.

Dosud nikdy v historii lidstva nebyl ozbrojený střet tak ničivý a takových rozměrů. Vyžádal si přes 50 mil. lidských obětí. Zejména Sovětský svaz zaplatil za válku těžkou daň: 20 milionů mrtvých, z toho 7 milionů civilistů. Polsko ve válce ztratilo 6 milionů mrtvých, což bylo 20% jeho obyvatelstva, a Jugoslávie s 1,7 milionů obětí byly po Sovětském svazu nejvíce zasaženy. Také Německo se svými 6 miliony mrtvých platilo draze za zběsilé vraždění rozpoutané vlastními vůdci. Německá kapitulace zřejmě zachránila Evropu před jadernou zkázkou. Francie, za války rozdělená na dvě části, měla 600 000 mrtvých, z toho 150 000 vojáků. Válka civilisty nešetřila, naopak, zažívali nálety, nucené vystěhování a také hlad. Z tohoto velkého rozsahu katastrofy se dá usoudit, že se válka neobešla bez demografických následků, mezi které patřili slabé válečné ročníky, převaha žen, přestárlé obyvatelstvo. Generace byly postiženy majetkově, tělesně i morálně.

Mohutné nálety srovnaly se zemí prakticky celá města – Varšavu, Coventry a Londýn, Berlín, Hamburk a Drážďany, Rotterdam a Caen. Ve Francii byl každý dvacátý dům v rozvalinách. Sovětské území bylo zpuštěno, především nejbohatší oblasti jako Ukrajina, to byl jeden z přímých následků nelítostných a urputných bojů. Kromě toho válečné ničení snížilo evropský ekonomický potenciál minimálně o 50% - došlo k naprostému měnovému krachu, jednotlivé měny devalvovaly, chyběly zlaté rezervy na krytí jejich hodnoty. Navíc byla zpřetrhána tradiční obchodní spojení.

Obyvatelstvo se jen stěží vzpamatovávalo z válečného traumatu, přitom však bylo dále šokováno informacemi o válečných zverstvech, ať už to byly válečné zločiny nebo zločiny proti lidskosti jako byly masakr v Katyni, kde v roce 1940 Sověti zavraždili tisíce zajatých polských důstojníků, vědomé vyhlazení civilního obyvatelstva v Oradour-sur-Glane ve Francii či v Lidicích v Československu, mučení, jehož se dopouštěli nacisté na zajatých partyzánech. Tyto zprávy na celá desetiletí ochromily

Evropu, která se tradičně považovala za civilizovanou. Ve jménu ideologie zahynulo 10 milionů lidských bytostí v táborech smrti: 6 milionů Židů z celé Evropy bylo systematicky vyhlazeno v plynových komorách.

Všeobecná sklíčenost pokračovala, po válce ji vyvolával útek před novým komunistickým terorem, nebo stěhování obyvatelstva po rozdělení hranic po roce 1945. Strašlivý šok ze skončené války a postupné uvědomování si evropské, nadnárodní identity však byly natolik silné, že zabránily pokusu vyvolat novou evropskou občanskou válku.

1.1 Prosazení velmocí

Krátce poté, co druhá světová válka skončila, nebyly bývalé evropské průmyslové mocnosti (Německo, Francie, Itálie a Velká Británie) schopné ve větším rozsahu oživit svou ekonomiku. Jako velmoci se prosadily Spojené státy americké a Sovětský svaz. Spojeným státům pomohl k tomu, aby sehrály klíčovou úlohu v poválečném světě fakt, že měly území nedotčené válkou, průmysl silně povzbuzený válečnou výrobou i to, že výrazně pomohly k osvobození západní Evropy. President Roosevelt zamýšlel vybudovat nový světový řád založený na spolupráci Spojených států a Sovětského svazu, ten byl sice vysílený válkou, ale těžil však ze slávy své armády, získanou osvobozením východní Evropy, kterou však stále z převážné většiny okupoval.

Churchill na konferenci v Moskvě 9. října 1944 o sporných územích na Balkáně:

„Přišla vhodná chvíle jednat, a tak jsem prohlásil: Vyřešme naše záležitosti na Balkáně. Vaše vojska jsou v Rumunsku a Bulharsku. My máme v těchto zemích své zájmy, své mise a své agenty. Vyhněme se zbytečným sporům o otázkách, které za to nestojí. Pokud jde o Velkou Británii a Rusko, co byste řekli 90% převaze v Rumunsku pro vás, 90% převaze v Řecku pro nás, a rovnému dílu, 50:50, v Jugoslávii?“

„Přisunul jsem list před Stalina, přeložili mu ho. Nastala krátká pomlka. Pak vzal svou modrou tužku, tlustou čárou list zatrhl na souhlas a vrátil nám ho.“

(DELOUCHE, Frédéric. Dějiny Evropy, Argo, 1995, s. 353)

1.2 Problém Německa

Mezi největší problémy po skončení války patřila otázka Německa. Čtyři okupační mocnosti převzaly 5. června 1945 veškerou moc nad poraženým státem. Každé okupační pásmo mělo svého vojenského velitele a ti dohromady tvořili Kontrolní radu, jež měla řešit celoněmecké problémy. Berlín byl také rozdělen na čtyři sektory, přidělené jednotlivým okupačním mocnostem a za správu města odpovídala spojenecká „komandatura“.

Německo muselo vyklidit všechna území, kterých se nacisté během války zmocnili, počínaje Protektorátem Čechy a Morava. Francii bylo vráceno Alsasko a Lotrinsko, Belgie dostala zpět Eupen a Malmedy a Dánsko část Šlesvicka a Holštýnska. Nejvíce území „ztratilo“ Německo na východě, kde část Východního Pruska, Pomořanska, Horní a Dolní Slezsko a část Lužice byly předány do správy Polska, i když vše měla definitivně upravit až další spojenecká nebo už mírová konference. Rakousko dostalo vlastní okupační režim, podobný německému, neboť v zemi vznikla čtyři okupační pásma a Vídeň byla rozdělena na čtyři spojenecké sektory.

Další otázky uspořádání Německa měla řešit další schůzka „Velké trojky“ (USA, SSSR, Velká Británie) v Postupimi nedaleko Berlína.

1.2.1. Postupimská konference

Zde se řešily další otázky uspořádání Německa. USA zastupoval prezident H. S. Truman, který se stal předsedou konference. SSSR zastupoval J. V. Stalin, vystupující trochu jako hostitel, neboť Postupim ležela v sovětském okupačním pásmu. Britskou delegaci vedl nejprve W. Churchill, kterého pak vystřídal C. Attlee, jemuž musel po prohraných volbách Churchill uvolnit křeslo ministerského předsedy. Velká Británie se na této konferenci představila spíše pouze jako sekundant Spojených států.

Postupimská konference splnila svůj hlavní úkol, když před okupační mocnosti postavila úkol provádět politiku tří „de“: demilitarizaci, denacifikaci a demokratizaci. Okupační úřady se měly starat o všechny hlavní otázky správy Německa. Na postupimské konferenci byla určena také západní hranice Polska na Odře a zhořelecké

Nise a bylo rozhodnuto o německých reparacích. Mezinárodní vojenský tribunál byl pověřen, aby připravil vše potřebné k procesu s nacistickými válečnými zločinci. Ve zprávě o této konferenci z 2. srpna 1945 se můžeme dozvědět, že „o mnoha jiných otázkách došlo k výměně názorů a o těchto věcech bude jednat Rada ministrů zahraničí“ (Alexandr Ort, 2000), z čehož je jasné, že na mnohé otázky měly tři velmoci značně odlišné názory. Navíc je třeba si uvědomit, že jednání už neprobíhala ve stejné atmosféře, jaká byla v Jaltě na Krymu. Chyběla větší vzájemná důvěra, k čemuž přispěl Truman, když o úspěšné zkoušce nové atomové zbraně informoval jen Churchilla. Stalin však pochopil, že se jedná o atomovou bombu a okamžitě sovětským vědcům uložil, aby zrychlili výzkum v této věci.

1.2.2 Představa o rozdělení Německa

Mezi priority patřilo udržet společnou politiku Spojenců v okupovaném Německu. A proto nesmírně závažným byl projev státního tajemníka USA J. Byrnese 6. září 1946 ve Stuttgartu. Hovořil zde jednoznačně o rozdělení Německa a ustavení německé vlády v západních okupačních pásmech, která prý se chtěla spojit. Jednalo se však zatím jen o americké a britské pásmo, a koncepce vycházela z memoranda generála L. Claye, velitele amerického pásma v Německu. Francouzská vláda ještě nebyla ochotna ve všem sledovat americkou linii v evropské a německé politice, a tak 2. prosince 1946 bylo rozhodnuto sloučit jen americké a britské pásmo v tzv. bizonii. Je plně pochopitelné, že tyto kroky vyvolávaly jisté znepokojení v Sovětském svazu a nepřispívaly k dobrým vzájemným vztahům mezi ním a USA.

1.2.3 Nová politika USA vůči Německu

Počátek roku 1947 byl poznamenán slovy amerického politika J. F. Dullese o plánování budoucnosti Německa, kde je třeba brát více v úvahu hospodářskou jednotu Evropy, než hospodářskou jednotu Německa, o které se diskutovalo na Postupimské konferenci. Zde už byla tři západní okupační pásma Německa zřejmě chápána jako součást Evropy, jež měla být chráněna politikou „zadržování komunizmu“, jejíž návrh byl v USA již připravován.

V tom, jak vyřešit německou otázku, nebyly západní státy stále zajedno. Schůzka v Moskvě v březnu až dubnu 1947 skončila naprosto ve slepé uličce. Francie si přála co nejméně centralizované Německo rozdělené zhruba na dvanáct zemí (Länder) s federální strukturou. Sovětský svaz naproti tomu požadoval silně centralizovaný německý stát a mezinárodní kontrolou Porúří, na níž by se podílel. Angličané a Američané se vyslovili pro silnou federální vládu, kontrolovanou v oblasti zahraniční politiky, ekonomie financí.

Ani na londýnské konferenci v listopadu – prosinci 1947 nedošlo k žádnému pokroku v této otázce. Německý problém se stal jádrem sváru někdejších spojenců, otázka statutu Berlína byla nejcitlivějším bodem. K měření sil došlo ve chvíli, kdy se po další londýnské konferenci v červnu 1948 tři západní mocnosti rozhodly spojit svá tři okupační pásma a vytvořit v nich jednotnou měnu – německou marku (Deutsche Mark). Jenže tento postup se nelíbil Sovětům, kteří odpověděli bloádou Berlína. Po celý rok zajišťovali Američané 95% zásobování města potravinami leteckým mostem. V červnu 1949 byla blokáda odvolána. V dubnu 1949 vznikla na základě washingtonských dohod Německá spolková republika (NSR), v níž pak v srpnu proběhly všeobecné volby. Odpovědí na to byl 7. Října 1949 vznik Německé demokratické republiky (NDR).

1.3 Spojené státy evropské

Po Byrnesově projevu vyvolalo velkou pozornost Churchillovo vystoupení v Curychu 19. září 1946, kde formuloval svou představu „Spojených států evropských“. Není zcela jasné, zda šlo o koordinovaná vystoupení, nebo zda byl Churchillův projev jen jeho osobním názorem. Churchill nepočítal s přímou účastí Velké Británie v tomto útvaru, proto je jasné, že se tímto projevem neodchýlil od představy řízení světa anglosaskými národy. Zdá se také, že nehcápal Evropu v geografickém pojetí, ale sjednotit se měla jen její západní část. A tak možná hlavním, čeho chtěl Churchill dosáhnout, bylo francouzsko-německé usmíření, bez něhož nebylo sjednocení Evropy možné. A proto je třeba se touto ideou vážně zabývat, stejně jako jeho návrhem na vytvoření Rady Evropy. Společně s vytvořením „bizonie“ je třeba i tyto návrhy chápat jako cílevědomé kroky k rozdělení Německa a Evropy a k realizaci „železné opony“.

1.4 Přesun zprava doleva napříč politickým spektrem

Většině evropského kontinentu hrozil po válce ekonomický kolaps a hlad. Ve Velké Británii kalily oslavy vítězství válečné dluhy a poválečný nedostatek. Francie se musela vyrovnat se zničenou severovýchodní částí země a s chaosem ve vnitřních sociálních a politických záležitostech, což pro budoucnost národa nevěstilo nic dobrého. Pro poražené – Německo a Itálii – byly perspektivy ještě pochmurnější. V Německu měli obyvatelé, kteří přežili, živořit uprostřed všeobecného zmaru, v hladu a utlumené ekonomice. Německo rovněž muselo přijmout 11,7 milionu krajanů, kteří byli odsunuti z východní Evropy, nebo z ní uprchli. Státy, které stály mezi dvěma hlavními bojujícími stranami, jako byla Belgie či Nizozemí, ve válce též velmi utrpěly.

Dřív než mohla Evropa zažít zacelovat své rány, musel být obnoven její politický život. To v Německu a Itálii znamenalo skutečně převratné změny. Bylo třeba vytvořit nové ústavy a nalézt a nalézt nové politické představitele.

K bezprostředním problémům patřilo vybrat osobnosti, které nebyli nijak spjaty s minulým režimem a byli schopni obnovit demokratické režim. Velmi často volba okupačních mocností a evropských politiků padla na ty, kteří před válkou stáli na levé straně politického spektra. Obliba levicových politických stran, tedy komunistů a socialistů, pramenila z jejich předválečného protinacistického postoje. Po německém útoku na SSSR v roce 1941 sehráli komunisté významnou roli v hnutí odporu v různých zemích.

Pravicové politické strany měly v poválečném období jen malou podporu. Extrémní pravice se zkompromitovala svými vztahy s fašistickými uskupeními, konzervativní strany zase ztratily kredit, protože nesly odpovědnost za ekonomickou krizi a nedostatek v meziválečných letech. Jen málo lidí stále dávalo přednost ekonomickému liberalizmu a zásadě laissez-faire vyznávané konzervativci.

Během války vzrostla podpora plánovaného hospodářství a znárodnění průmyslu. Podle mnohých názorů mohly pouze tyto kroky zabránit hořkým ekonomickým zkušenostem předválečného období. Bezprostředně po skončení války ve většině evropských zemích vládly koalice komunistických a socialistických stran. Do roku 1948 se však v západoevropských státech k moci opět dostaly centristické či pravicové strany. V Británii k tomu došlo v roce 1951. Levice ztrácela pozice.

K hlavním důvodům této změny patřila rychlá hospodářská obnova Evropy, přijetí koncepce sociálního státu i ze strany konzervativních stran a konečně vypuknutí studené války. Zdálo se, že pravice nyní jedná progresivněji než v meziválečném období. Mnozí v této době také začali spojovat levici se sovětskou expanzí.

S výjimkou Španělska a Portugalska si levice získala značnou oblibu ve všech menších evropských státech. I tam, stejně jako ve Francii a Itálii, se levicové strany postavily do čela hnutí odporu na okupovaných územích nebo byly populární už v meziválečném období. V poválečných vládách v Belgii a Dánsku zasedali také komunisté. V Řecku by komunisté bez západních spojenců nepochybně zvítězili. Také v Belgii museli Spojenci zmařit pokus komunistů o převzetí moci. Vliv a obliba levice však rychle pominuly, hlavně proto, že levicové strany byly spojovány se Sovětským svazem.

Úspěšnější a umírněnější levice – představovaná socialistickými či sociálnědemokratickými stranami vládnoucími v koaliciích nebo samostatně v Rakousku, Švýcarsku, Dánsku, Norsku, Švédsku, Belgii, Nizozemí a Lucembursku – nikdy nezažila politický úpadek jako sociálnědemokratické strany v Německu, Itálii a Francii po roce 1946. Houževnatost sociálních demokratů v severní Evropě pramenila jak z jejich meziválečného postavení, tak i z absence strachu z komunismu v poválečné době. V 50. letech byli sociální demokraté u moci buď sami, jako ve všech skandinávských zemích, nebo vládli spolu s jinými stranami, jako tomu bylo v Nizozemí, Belgii a Rakousku.

Při zpětném pohledu je zřejmé, že zlomovým bodem v poválečné historii Evropy byl rok 1948. Od té doby levicové či centristické síly v nejdůležitějších evropských zemích rychle ztrácely své pozice. Jedině reformnější Labouristické straně v Británii se podařilo udržet u moci až do roku 1951. Bylo to rovněž v roce 1948, kdy zahraniční pomoc, především z Marshallova plánu (viz kapitola 4), umožnila rychlejší obnovu evropské ekonomiky.

Navíc právě během let 1948 a 1949 došlo k rozdělení Evropy na dva zneprátelené tábory. Se vznikem NATO v roce 1949 musely evropské státy ve své zahraniční politice po celých následujících deset let poslouchat buď diktát Spojených států nebo Sovětského svazu.

Pro západní Evropu byl rok 1948 ovšem též slibným počátkem nové éry, neboť právě tehdy začal její rychlý hospodářský růst. A v tomtéž roce také vznikl dlouholetý plán ekonomické spolupráce, který nakonec vyústil v založení Evropského hospodářského společenství.

Když válka skončila, v řadě zemí se do čela dostávaly zcela nové osobnosti, většinou z protinacistického hnutí. Politický posun doleva se projevil prakticky ve všech evropských zemích. Jedny z prvních poválečných voleb se konaly ve velké Británii 5. července 1945, kde překvapivě konzervativci v čele s Winstonem Churchillem utrpěly zdrcující porážku a labouristé vyhráli s programem rozsáhlého znárodnění. Labouristická vláda však nepřinesla žádné změny v politice zahraničních věcí a ani ve vztahu ke koloniím nepřinesla žádné nové podněty.

Ve Francii se v parlamentních volbách na podzim roku 1945 stali nejsilnější stranou komunisté. V čele vlády zůstal generál de Gaulle, ale v lednu 1946 podal demisi, neboť nesouhlasil s návrhem nové ústavy. Návrh byl poté brzy v referendu odmítnut, ale i další, schválený lidovým hlasováním 13. Října 1946, vytvářející ústavní rámec tzv. Čtvrté republiky, byl velmi demokratický.

V Itálii se prvním měřením politických sil stalo referendum 2. Června 1946, kdy se pro republiku vyslovilo 12,7 milionů voličů a pro království 10,7 milionů. Současně proběhly volby do parlamentu, na jejich základě se vytvořila vláda v čele s křesťanským demokratem A. De Gasperim, a skládala se ze zástupců této strany, socialistů a komunistů. Převaha levice v parlamentu ovlivnila i ráz italské ústavy z roku 1947, značně se podobající francouzské.

Posun doleva v západní Evropě potvrzovala účast komunistů v prvních poválečných vládách v Belgii, Finsku a Norsku. V Dánsku, Norsku a Švédsku se tento posun, podobně jako ve Velké Británii, projevil značným upevněním pozic sociálně demokratických stran.

Jestliže v západní Evropě občas docházelo k politickým střetům levicových vlád, vycházejících z antifašistických a hluboce demokratických programů hnutí odporu,

s americko-britským velitelstvím spojeneckých sil, ve východní Evropě sovětské velení doporučovalo revoluční zákony a reformy místních vlád. Navíc podporovalo komunistické strany v jednotlivých východoevropských zemích, které tak měly plnou možnost podílet se na programu revolučních vlád.

Značně složitý byl vývoj v Polsku, kde se teprve těsně před postupimskou konferencí „Velké trojky“ (USA, Rusko, Velká Británie), podařilo ustavit vládu Národní jednoty, do níž se vedle členů varšavské vlády zapojili i někteří představitelé exilové vlády z Londýna. Levicový „Blok demokratických stran“, složený z komunistů, socialistů, Lidové strany a Demokratické strany, si získal značnou popularitu v zemi prosazením pozemkové reformy, vytvořením státního vlastnictví majetků po Němcích, budováním národních rad a občanské milice, zvláštních soudů s válečnými zločinci atp.

Blok demokratických stran na jaře 1946 navrhl uspořádat referendum o 1) zrušení senátu, 2) schválení pozemkové reformy a znárodnění a 3) souhlasu s hranicí na Odře a Nise. Na první otázku odpovědělo 30. června kladně 68,2%, na druhou 77,2% a na třetí 94,2% voličů. Byla to promyšlená příprava na parlamentní volby 19. ledna 1947, kdy blok získal 394 ze 444 možných křesel., zatímco opoziční Mikolajczykova Polská lidová strana jen 28 a druhá opoziční katolická Strana práce jen 17, takže cesta k „lidové demokracii“, jak se nazýval prosovětský režim ve východní Evropě na rozdíl od západoevropské demokracie, byla otevřena.

V Československu proběhly parlamentní volby až v květnu 1946, když vláda Národní fronty byla ustavena na osvobozeném území v Košicích už 4. dubna 1945. Ve volbách získali komunisté 38% (v českých zemích téměř 40% a na Slovensku něco přes 30%) a pod vedením komunisty Klementa Gottwalda byla ustavena další vláda Národní fronty, v níž byly další strany (lidovci, národní socialisté, sociální demokraté a slovenští demokraté) zastoupeny podle volebních výsledků. Vláda vypracovala „Budovatelský program Národní fronty“, který navazoval na „Košický vládní program“, označovaný za program „Československé cesty k socialismu“. Už v roce 1945 byl znárodněn těžký a klíčový průmysl, banky a pojišťovny a nyní se vše zaměřilo na dvouletý

národohospodářský plán na léta 1947 a 1948, včetně revize pozemkové reformy z roku 1920.

Jestliže rok 1945 byl v Evropě rokem mírové euforie a přesvědčení o bezproblémovém dalším vývoji, rok 1946 už začal vykazovat složité problémy nejen v jednotlivých zemích, ale i ve vztazích evropských států navzájem. Do jisté míry se v otu odrážely rozpory, projevující se uvnitř protihitlerovské koalice. Zatím ještě převládalo to, co ji pojilo, jako byl proces s nacistickými válečnými zločinci nebo příprava mírových smluv se satelity nacistického Německa.

1.5 Mírové smlouvy se satelity Německa

Obdobně jako při norimberském procesu s válečnými zločinci museli velmoci spolupracovat při přípravě mírových smluv se satelity Německa. Zde bylo nutno najít kompromis mezi odlišnými názory Sovětského svazu a USA na situaci ve střední a východní Evropě. Jen postupně USA pochopily, že SSSR vidí tuto oblast pro sebe jako životně důležitou, stejně jako USA si chtěly ponechat své základny v Grónsku, na Okinawě, či na některých místech v Evropě.

Příprava mírových smluv probíhala od jara do podzimu 1946, kdy 21 spojeneckých států schválilo definitivní texty, jež pak byly 10. Února 1947 v Paříži s Bulharskem, Finskem, Itálií, Maďarskem a Rumunskem podepsány. Složitost spočívala v tom, že ne se všemi satelity byly všichni spojenci ve válečném stavu a často bylo vše i jinak komplikováno.

2 Bipolarizace světa

Druhá světová válka byla jen jedním z mnoha faktorů vedoucích k polarizaci světové politiky a ke vzniku dvou protipólů reprezentovaných Spojenými státy a Sovětským svazem, jež po válce začaly vystupovat jako supervelmoci. Na první pohled se zdá, že pokles vlivu Evropy na rovnováhu mocenského systému byl na prvním místě důsledkem války. Ve skutečnosti však počátky tohoto trendu můžeme hledat už

v předválečném období, kdy se objevily nové mocnosti ležící mimo evropský kontinent. Právě tehdy začaly země ležící na pobřeží Tichého oceánu měnit rovnováhu sil ve svůj prospěch a zahájily tak éru globální politiky.

Setkání americké a sovětské armády na řece Labi v roce 1945 jen symbolizovalo změny probíhající ve vztazích velmocí už téměř půl století. Za první světové války musely Francie s Anglií požádat Spojené státy, aby jim v Evropě pomohly znovu nastolit mocenskou rovnováhu. V meziválečném období svět ve valné míře ignoroval rostoucí ekonomický a politický potenciál USA a SSSR, zejména kvůli izolacionistické politice Ameriky a orientaci Sovětského svazu na vnitřní problémy.

V průmyslové výrobě Spojené státy v tomto období západní Evropu předstihly. Do roku 1939 se na světové produkci nejvýznamnějších kovů, uhlí a elektrické energie podílely jednou třetinou, na produkci ropy dvěma třetinami a na výrobě automobilů třemi čtvrtinami.

Navzdory rychlému ekonomickému růstu se v letech 1929 až 1938 podíl Spojených států na objemu světové průmyslové výroby snížil z 42,2 na 32,2%. Důvodem tohoto poklesu byla hospodářská krize v třicátých letech a růst podílu Sovětského svazu na světové produkci, který v tomto období vzrostl z 4,3 na 18,3%.

Fakt, že tento rozmach má a bude mít rozhodující a dalekosáhlý dopad na světové dění, neunikl pozornosti některých Evropanů. Zjevně přesvědčil Adolfa Hitlera, že Německu již nezbývá mnoho času k tomu, aby si zajistilo takovou územní základnu, díky níž by mohlo soupeřit s ostatními světovými velmocemi. Proto roku 1928 napsal: „V americké unii vzniká impérium, jež svou velikostí ohrožuje všechen dosavadní mocenský systém a řád.“ (WEGS, Robert, J. Evropa po roce 1945, Vyšehrad, 2002) Porážka Německa a Japonska v roce 1945 a následující zbrojení ve Spojených státech a Sovětském svazu skutečně vedlo ke koncentraci moci v rukou supervelmocí, které se Hitler tolik obával.

Ačkoli mnozí předvíдали, že Američané a Sověti budou na sklonku války disponovat až děsivým vojenským potenciálem, jen málokteří předpokládali, že konfrontace mezi USA a SSSR způsobí rozpad evropského mocenského systému. Požadavek spojenců na bezpodmínečnou kapitulaci znemožnil Německu či Japonsku usilovat o uzavření míru na základě kompromisu. Představitelé obou států pochopili, jaký osud je čeká, a proto vyčerpali rezervy svých zemí až do krajnosti v naději, že se

snad stane zázrak, který jejich konečnou porážku odvrátí. Hitler vkládal naděje do německých raket, tryskových letadel a do možnosti, že USA třeba začnou válčit se SSSR ještě dřív, než Německo padne. Německo proto kladlo houževnatý odpor až do pádu Berlína v květnu 1945, kdy už země ležela v troskách. Francie, oslabená porážkou, okupací a vnitřním rozdělením nebyla schopna ujmout se v poválečné Evropě vedoucí role. Zdálo se, že jako alternativní mocenské centrum se nabízí jediné Velká Británie.

V ekonomice však znamenala válka pro Británii spíše nešťastné vítězství. Národ, ovládající v roce 1914 jednu čtvrtinu světové populace, nedokázal v roce 1945 konkurovat supervelmocím. V důsledku války se Británie, která byla ještě v roce 1939 druhým největším věřitelem, stala největším dlužníkem. Zatímco její výdaje během válečných let vzrostly pětkrát, export klesl oproti předválečnému období na pouhých 60%. Aby mohla vyrovnat své válečné obligace, musela Británie použít víc než 1 mld. liber ze svých zahraničních aktiv.

Její relativní úpadek však začal už před válkou. Územní základna britské říše se zmenšovala, jak její kolonie a teritoria postupně získávaly samostatnost, nebo se stávaly autonomními členy impéria. V důsledku toho je už nebylo možné „ždímat“ tak jako v 19. Století. Spolu s tím, jak se během dvou poválečných dekád britské impérium transformovalo ve Společenství národů (Commonwealth), proměňovala se i sama Británie v malý ostrovní stát, jehož populace a zdroje nemohly ani zdaleka se supervelmocemi soutěžit. Třebaže odtajněné dokumenty prokázaly, že při formulování západní poválečné politiky sehrála Británie klíčovou roli, její zahraniční politika byla čím dál závislejší na americké ekonomické a vojenské síle a na americkém pohledu na světové dění. Když se Británie pokusila jednat samostatně, její omezený potenciál a nesouhlas ze strany USA tento pokus rychle zmařily.

V důsledku vojenské převahy SSSR nebylo možné obnovit v Evropě mocenskou rovnováhu, a proto se přední západní politici obávali, že celá Evropa bude vydána napospas tomu, co chápali jako sovětskou rozpínavost. Měli dojem, že zničená Evropa je pro sovětské expanzivní plány lákavým soustem. Toužili však sovětské představitelé skutečně po tom, aby mohli rozšířit sovětské panství na celou Evropu? Anebo byly akce Sovětů spíš reakcí na pokusy Spojených států využít jejich ekonomickou a vojenskou nadvládu jako základ pro globální hegemonii?

2.1 „Spuštění“ železné opony

Zavedení Trumanovy doktríny a Marshallova plánu a Stalinova reakce na ně rozdělily v roce 1947 svět na dva nepřátelené tábory. Do té doby supervelmoci vyřešily několik významných problémů. Sovětský svaz přestal v květnu 1946 podporovat separatistické hnutí v Íránu, kdy byl tento problém přednesen v Radě bezpečnosti OSN. Soustředěný odpor Západu, jasně vyslovený v Churchillově veřejném odsouzení sovětské politiky, zřejmě přesvědčil Stalina, že pokračování snah přičlenit severní Írán k Sovětskému svazu by vedlo k otevřené konfrontaci se Západem. Navíc se SSSR musel smířit s dalším neúspěchem, když íránský parlament odmítl ratifikovat dohodu o stažení anglo-sovětských vojsk, čímž Sovětský svaz přišel o možnost získat koncese na těžbu íránské ropy. Sovětský svaz se také vzdal svých nároků na základny v Bosporu a Dardanelách poté, co turecká vláda, povzbuzená vysláním amerického loďstva, odmítla sovětské požadavky.

Řešení těchto otázek odpovídalo tradičnímu mocenskému uvažování, v konfrontacích však nabýval na významu antikomunismus. Zatímco prezident Truman a ministr zahraničí James Byrnes zaujímal k SSSR i nadále nerozhodný postoj, Britové rychleji podlehl vlivu Antonyho Edena a Ernesta Bevina, kteří prosazovali, aby se na sovětské ambice reagovalo nekompromisně. Trumanův příklon ke konfrontaci do značné míry ovlivnil slavný telegram jeho zahraničně politického poradce a diplomata George F. Kennana z února 1946, v němž byla poprvé nastíněna teorie zadržování komunizmu. Tedy odpor proti tomu, co Kennan definoval jako sovětskou, ideologicky podloženou rozpínavost. Později, v březnu 1946, ve Westminsterské koleji ve Fultonu, přednesl Winston Churchill neobyčejně ostrý a útočný projev namířený proti SSSR. S Trumanem po boku Churchill prohlásil: „temný stín padl na území před nedávnem ozářená vítězstvím Spojenců. Nikdo neví, co Sovětské Rusko a jeho mezinárodní komunistická organizace v bezprostřední budoucnosti chystají či jaké jsou meze, jsou-li vůbec nějaké, jeho expanze a snah jeho věrozvěstů... Od pobaltského Štětína až po Terst v Jaderském moři se napříč evropským kontinentem spustila železná opona“. Churchill dále varoval, že mnohé státy, včetně Itálie a Francie, jsou vystaveny nebezpečí ze strany komunistických stran nebo jejich pátých kolon, „... jež ve stále větší míře zpochybňují a ohrožují křesťanskou civilizaci“. (Wegs, 1996)

Znepokojení z hrozby světového komunizmu se ještě prohloubilo v roce 1946, kdy jednotky Mao Ce-tunga v Číně posílily své pozice a kdy se v Evropě prudce zhoršila hospodářská situace. Komunistické strany ve Francii a Itálii byly považovány za pátou kolonu schopnou v případě ekonomického kolapsu převzít moc. Rozhodujícími událostmi, které v roce 1947 přiměly Spojené státy, aby se připojily k celosvětovému zápasu proti komunizmu, byla podpora komunistického hnutí levicovým silám v Řecku a oznámení Británie, že si už nemůže dovolit rozšiřovat ekonomickou pomoc Řecku a Turecku. Skutečnost, že navzdory Stalinovu přání Jugoslávie podporuje řecké levicové síly, buď nebyla dostatečně známa, nebo byla Trumanovou administrativou úmyslně dezinterpretována. Důvodem byl asi fakt, že bylo snadnější získat souhlas Kongresu s pomocí Řecku a Turecku, když se jugoslávská podpora řeckých povstalců vyličila jako jeden z aspektů komunistické rozpínivosti.

Protože Trumanova vláda už předtím připravila plány humanitární a vojenské pomoci Řecku, prezident v únoru a březnu 1947 požádal Kongres o pomoc ve výši 400 milionů dolarů na podporu Řecka a Turecka. Předseda senátního výboru pro zahraniční vztahy Arthur Vandenberg mu radil, že musí Ameriku „vylekat až k smrti“, chce-li získat od Kongresu podporu pro to, co později vešlo do dějin pod názvem Trumanova doktrína. Truman proto ve svém projevu v Kongresu zdůraznil, že tato pomoc je nezbytná pro zachování svobody na celém světě. O ochraně západních zájmů ve východním Středomoří jako o legitimnějším cíli zahraniční politiky se nezmínil, neboť si uvědomoval, že by tím sotva získal veřejné mínění na svou stranu. Trumanova doktrína považovala za nejvyšší metu sovětské politiky nikoli tradiční ruský imperialismus, nýbrž šíření komunizmu, a Spojené státy pověřila celosvětovým křížovým tažením, jež tomu mělo čelit.

Vojenská a hospodářská moc obou supervelmocí a Trumanova ideologická kampaň proti „totalitnímu komunizmu“ přiměly mnohé státy, aby se postavily, na jednu či druhou stranu. Podpora jedné nebo druhé mocnosti se začalo spojovat s „ideologickým ztotožněním“ buď s americkým nebo sovětským světovým názorem, nehledě na vlastní vnitřní politiku. Americký Kongres, který byl přesvědčen o hrozbě komunizmu dokonce dřív než sám Truman, překvapivě schválil pro Řecko a Turecko pomoc ve výši 400 mil. dolarů. To byl okamžik zvratu, a to nejen pro Spojené státy, ale pro Velkou Británii. Země, která byla ještě v roce 1939 vedoucí světovou mocností, se

nyní stávala závislou na Spojených státech, neboť jedině ve spolupráci s nimi spatřovala finanční pomoc, nezbytnou k tomu, aby dokázala překonat vážné vnitřní problémy a zachovat si své impérium.

Washington ještě víc znepokojoval hrozící bezprostřední hospodářský a politický kolaps západní Evropy. Úkolem dne bylo oživení německého hospodářství v rámci všeobecného programu obnovy evropské ekonomiky, jenž by byl přijatelný pro Evropu i Spojené státy. Strach, že komunistické strany v Itálii a Francii získají v případě ekonomického chaosu moc, byl dostatečně pádným důvodem, aby přesvědčil Ameriku, že Evropa potřebuje masivní pomoc. Americká reakce na ekonomické potřeby Evropy na rozdíl od Trumanovy doktríny nevycházela z ideologických hledisek. Plán pomoci (Marshallův plán) byl dílem ministra zahraničí George Marshalla a týmu politických poradců v čele s Georgem F. Kennanem. Podle Marshalla nebyl namířen proti žádné zemi nebo doktríně, nýbrž proti hladu, chudobě a zoufalství. Marshallův náměstek Dean Acheson odvolávající se na to, že plán má také pomoci svobodným lidem, kteří se snaží uhájit svou nezávislost, demokratické instituce a lidské svobody proti totalitnímu útlaku, a to jak vnitřnímu tak vnějšímu, ho však považoval za další zbraň v boji proti komunismu.

Tento Evropský program obnovy, jak je Marshallův plán oficiálně jmenoval, byl úmyslně formulován tak, aby pomohl všem evropským zemím včetně Sovětského svazu a jeho tzv. satelitům ve střední a východní Evropě. Marshall s Kennanem nesouhlasili s ostrým ideologickým tónem Trumanovy doktríny a nechtěli, aby Spojené státy byly obviňovány z definitivního rozdělení Evropy. Přesto bylo velmi nejisté, zda se pomoc z Marshallova plánu bude vztahovat i na Sovětský svaz. Pokud by však Stalin program odmítl tak, jak to v červenci 1947 skutečně udělal, odpovědnost za rozdělení Evropy měla přejít na Sovětský svaz.

Stalin odsoudil Marshallův plán především proto, že v něm spatřoval nástroj k posílení vlivu USA v celé Evropě – střední i východní – a tedy hrozbu pro sovětskou hegemonii v oblasti, kterou považoval pro svou vlast za životně důležitou. Bez ohledu na své potřeby Sovětský svaz nechtěl akceptovat podmínku, aby zúčastněné země zveřejnily své finanční nároky na celoevropské konferenci, jež měla určit celkovou částku požadovanou od Spojených států. Navíc Stalin neočekával, že se Evropa opět hospodářsky zotaví, a věřil, že slabá západní Evropa, která sovětskou bezpečnost nijak

neohrozí, bude rozhodně lepší než znovu oživená Evropa pod vlivem Spojených států. Když svým satelitům zakázal Marshallův plán přijmout, završil tím rozdělení Evropy na dvě antagonistické části.

2.2 Vztahy USA se SSSR

Truman dal koncem roku 1945 státnímu tajemníkovi J. Byrnesovi pokyn změnit politiku vůči SSSR. V senátu USA se hovořilo o „konci usmiřování“ a Churchill nikdy nesměl chybět u různých protisovětských plánů.

Vztahy mezi SSSR a USA se rychle zhoršovaly tak, jak slábly vzájemné kontakty a přestávala přímá jednání. Na jedné i na druhé straně přibývalo projevů, jež musely vyvolávat znepokojení a vzájemnou nedůvěru, což se opět zpětně negativně promítalo do vzájemných vztahů a ovlivňovalo neblaze celou světovou politiku, mimo jiné i budování OSN.

2.3 Zahraniční politika USA

Směřování nové zahraniční politiky USA naznačuje projev nového státního tajemníka USA G. Marshalla z února 1947: „Musíme plně chápat zvláštní postavení, které teď ve světě zaujímají Spojené státy americké v ohledu zeměpisném, vojenském a vědeckém a z toho plynoucí důsledky. Rozvoj pocitu odpovědnosti za pořádek ve světě je velkou povinností našeho pokolení.“ (Ort, 2000)

Dá se předpokládat, že v těchto úvahách nehrála úlohu jen Evropa, ale jistě i Čína, kde prohlubující se občanskou válku mezi Čankajškem a komunisty chápala americká diplomacie jako projev boje mezi demokracií a komunizmem, úzce souvisejícím s nastupujícím dělením světa. V Evropě se s komunizmem dosud otevřeně nebojovalo, ale v Číně ano, a USA se tam velmi aktivně zasazovaly na straně Čankajška.

USA, hospodářsky daleko nejsilnější stát světa, si pomalu uvědomovaly jak svou váhu, tak i svou mezinárodní odpovědnost. Proto musela americká diplomacie koncipovat svou zahraniční politiku stále více pro celý svět, a ne jen pro Evropu.

V jistém smyslu měly USA převzít úlohu Velké Británie ve světové politice jako hospodářsky nejsilnější stát, ale nebylo to vždy a všude snadné.

2.4 Smlouva Francie s Velkou Británií

Ve stejném čase, kdy USA formulovaly svou politiku na Blízkém Východě (což bylo dáno Trumanovou doktrínou, podle níž měly USA převzít správu nad Blízkým Východem po Velké Británii, neboť ta už sama nebyla schopna situaci v oblasti zvládnout), uzavřela Francie s Velkou Británií 4. března 1947 spojeneckou smlouvu v Dunkerque. Formálně navazovala na smlouvy, které oba státy uzavřely za války se SSSR v duchu protihitlerovské koalice a jistým způsobem je doplňovala. Zdá se však, že obě velmoci doufaly, že budou hrát v evropské politice společně větší úlohu, než mohly hrát individuálně, neboť nemohly nevidět, že jejich role jako velmocí rychle upadá, do jisté míry úměrně s tím, jak jsou stále více hospodářsky závislé na USA.

2.5 Evropská hospodářská komise

O tom, nakolik chtěly Francie a velká Británie společně ovlivnit evropskou politiku, je těžké argumentovat, ani zda ji chápaly celoevropsky nebo jen západoevropsky jako Churchill. Nejnadějnější pro Evropu jako celek se jevilo rozhodnutí Hospodářské a sociální rady OSN z 27. března 1947 o vytvoření Evropské hospodářské komise. Její hlavní zaměření na ekonomiku ji sice poněkud omezovalo, ale mohla se stát nepochybně vhodnou platformou právě pro hospodářskou pomoc Evropě, a to především těm státům, které byly válkou nejvíce postiženy a nejnaléhavěji potřebovaly podporu.

Vývoj v Evropě však nešel touto cestou. Místo hledání cest k spolupráci došlo ke krokům vedoucím k rozdělení evropského kontinentu. Souviselo to s hledáním hospodářské pomoci u USA, na něž se obracelo stále více evropských států. Vytláčení komunistů z vlád ve Francii a Itálii v květnu 1947 úzce souviselo s těmito problémy, neboť Spojené státy svou pomoc tímto krokem podmiňovaly.

2.6 Únor 1948 v ČSR

Poté, co byl z donucení Marshallův plán odmítnut, rostlo v Československu napětí, kde dosud v duchu předválečné demokratické tradice existoval režim Národní fronty. Výrazně se to projevilo ve vnitrostranickém boji v sociální demokracii na podzim 1947, jenž skončil kompromisem.

Rozpory uvnitř Národní fronty se soustředily na další znárodňování a koncepci nové ústavy. K rozhodujícímu střetu došlo v únoru 1948, kdy tři pravicové strany podaly demisi a doufaly, že tím přivedí pád celé vlády. Většina ministrů však v ní zůstala, a to umožnilo jejímu komunistickému předsedovi navrhnout prezidentovi jen její doplnění. Když toto řešení podpořily odbory, organizace rolníků a komunisté dokázali ustavit v závodech Lidové milice, složené většinou z jejich straníků, bylo v zásadě rozhodnuto. Navíc se komunistům podařilo najít ve stranách, jež podaly demisi, politiky ochotné zapojit se do akčních výborů Národní fronty, podporujících Gottwaldovu vládu.

Ukázalo se, že komunisté byli na střetnutí vzorně připraveni, zatímco pravicové strany se do boje pustily bez řádné přípravy. Když nakonec předložil premiér Gottwald prezidentu Benešovi seznam nových ministrů, včetně představitelů stran, jež podaly demisi, nezbylo mu nic jiného, chtěl-li respektovat ústavu, než ji potvrdit. Eventuální odmítnutí mohlo vyvolat občanskou válku a nebylo možno vyloučit ani sovětský zásah na podporu komunistů v Československu, kteří bojovali za sovětizaci země a její plné zapojení do sovětského bloku. S demokracií a nezávislostí se obyvatelstvo Československa muselo na velmi dlouhou dobu rozloučit.

I když politická krize v Československu byla řešena klidnou a v podstatě ústavní cestou, přijal Západ tento krok jako další podnět k hledání vlastního zabezpečení proti sovětskému pronikání a rozšiřování jeho mocenského vlivu v Evropě. K tomuto rozhodnutí přispěla svým dílem i smrt Jana Masaryka, který sice zůstal v doplněné vládě, ale po několika málo dnech sebevraždou ukončil svůj život. Ať už Masarykovy důvody byly jakékoli, k rozdělení Evropy jistě přispět nechtěl. Bylo jistě náhodou, že v době, kdy vrcholila politická krize v Československu, sešli se v Londýně ministři zahraničních věcí tří západních velmocí, aby se poradili o společné politice vůči Německu, když poslední schůzka čtyř koncem roku 1947 skončila bez dohody.

2.7 Bruselský pakt

Důležité bylo, že do Londýna byli pozváni i představitelé států BENELUXu, Belgie, Nizozemska a Lucemburska. Možná to bylo proto, že v té době vrcholily přípravy na podpis smlouvy o hospodářské, sociální a kulturní spolupráci a kolektivní sebeobraně, jež vstoupila po podpisu 17. března 1948 v platnost a je známa jako Bruselský pakt. Názor amerického prezidenta H. S. Trumana, že šlo o „mrtvě narozené dítě“, vyplýval z toho, že na jaře 1948 se na pořad dne dostaly kroky k vypracování širěji pojatého spojení v čele s USA, jímž se později stal Atlantický pakt. Diplomacie USA počítala s růstem mezinárodního napětí a Bruselský pakt, který přece jen více vycházel ze spolupráce v době války a už neodpovídal novým potřebám.

Aby se USA mohly na takové smlouvě podílet, bylo třeba zásadního souhlasu Senátu, neboť dosud vláda USA nemohla v době míru uzavírat vojenské smlouvy s neamerickými státy. Příslušná rezoluce byla Senátu předložena senátorem Vandenbergem a 11. června 1948 skutečně chválena. Všechna další rozhodnutí i nadále však vyhrazovala Senátu.

Separátní porada Francie, USA a Velké Británie v Londýně se v březnu 1948 usnesla, že se pomoc v rámci Marshallova plánu bude vztahovat i na tři západní okupační pásma v Německu, což se stalo jejich zařazením (i když francouzského zvlášť a americko-britského také), jako rovnoprávných členů do Organizace pro evropskou hospodářskou spolupráci (OEEC), založenou 16. dubna 1948.

2.8 Plán na rozdělení Německa

Důležité však bylo rozhodnutí provést v těchto třech pásmech měnovou reformu, jež nutně musela vést k vytvoření separátního západoněmeckého státu a k rozdělení Německa. Na společný protest Československa, Jugoslávie a Polska ze schůzky jejich ministrů zahraničí 18. února 1948 v Praze nebyl brán zřetel. Separátní jednání tří západních mocností byla do velké míry usnadněna tím, že sovětský zástupce na protest proti těmto jednáním opustil 20. března 1948 schůzku Kontrolní komise pro Německo, která už se více nesešla.

2.8.1 Idea o Evropské unii

7. – 10. května 1948 jednali v Haagu zastánci evropského sjednocení. Jedni se od roku 1946 organizovali v „Evropské unii federalistů“ propagující vytvoření evropského spolkového státu, jiní v „Evropské parlamentní unii“ pokračovali v díle hraběte R. Coudenhove-Kalergiho, který už mezi dvěma světovými válkami rozvíjel myšlenky evropské jednoty v hnutí „Panevropa“. Haagský kongres byl veden ideou „Evropské unie“, i když všem účastníkům bylo jasné, že cesta k ní bude dlouhá a nesnadná.

2.8.2 Měnová reforma v západním Německu

Nejdůležitějším krokem k rozdělení Německa se stala 18. června 1948 měnová reforma, zavádějící novou marku („DM“) ve všech třech západních okupačních pásmech, i když francouzské se dosud nepřipojilo k americko-britské bizonii. Tím, že reforma byla uskutečněna i ve třech západních sektorech Berlína, došlo k obrovskému napětí na sektorových hranicích v městě, kde SSSR, stejně jako na hranicích pásem a Berlína musel zavést přísnou kontrolu, aby znehodnocené staré, už neplatné marky nemohly být převedeny do sovětského pásma a východního sektoru Berlína. Teprve 23. června, když všechny pokusy o dohodu čtyř velmocí ztroskotaly, zavedla sovětská správa ve svém okupačním pásmu a berlínském sektoru nová platidla.

Západní mocnosti byly na vše velmi dobře připraveny, takže na sovětskou kontrolu na hranicích odpověděly vytvořením „leteckého mostu“ spojujícího západní sektory Berlína se západními okupačními pásmy. Lety se uskutečňovaly v leteckých koridorech, které byly po válce vytýčeny pro letecké spojení spojeneckých armád. Obrovské zintenzivnění provozu v těchto koridorech a různé těžkosti na letištích uvnitř města vytvořily velmi nebezpečnou situaci.

2.8.3 Berlínská krize

„Berlínská krize“, vycházející z „berlínské blokády“ a na ni navazujícího „leteckého mostu“, vstoupily do dějin jako období, kdy nikdo nemohl zaručit, že nedojde k nepřilíš velkému a někdy jen technickému incidentu, který se stane podnětem k daleko závažnějšímu konfliktu. Politika studené války se zde denně dostávala na okraj války „horké“ a Německu, ale i celé Evropě hrozilo obrovské nebezpečí. Je téměř zázrakem, že nedošlo k žádnému incidentu a Evropa se nepropadla do nové války. Veškeré snahy celou situaci řešit jednáním mezi čtyřmi velmocemi skončily bez úspěchu. Ani se nedal příliš předpokládat, poté co byla 18. června společně s měnovou unií ustavena i Německá státní banka, pochopitelně s pravomocí jen v západních pásmech. To už byl dlouhodobě koncipovaný krok, který musel postupně vést k rozdělení Německa.

První krok k rozdělení v oblasti administrativy přišel z Berlína, kde se 6. září 1948 vytvořila separátní městská správa západní části Berlína. Odpovídalo to jistě i mimořádně složité situaci ve fakticky už rozděleném městě a západní Berlín tak byl ze všech nejdříve připraven na samostatnou existenci, když na jaře 1949 blokáda skončila.

2.8.4 Hnutí lidových kongresů

Proti rozdělení Německa nebyly jen státy ve východní části Evropy. S touto politikou se nechtěli například smířit ani mnozí němečtí vlastenci a demokraté, kteří odmítali, aby se o Německu rozhodovalo, aniž by se k tomu Němci sami mohli vyjádřit. V Berlíně se 6. prosince 1947 sešel I. Německý lidový kongres, kde více než 2000 delegátů zvolilo delegaci, která měla ministrům zahraničí tří západních velmocí tlumočit protest proti plánům na rozdělení Německa. Delegace nebyla v Londýně přijata, ale hnutí tím nekončilo.

V březnu 1948 se sešel II. Německý lidový kongres, který vydal výzvu k podpisové kampani za lidové hlasování o jednotě Německa, jež se setkala se značným zájmem a podporou. Kongres zvolil Německou lidovou radu jako vedoucí orgán hnutí a uložil jí vypracovat návrh ústavy Německé demokratické republiky. Po provedení

měnové reformy se práce urychlily, takže už 3. srpna 1948 Německá lidová rada schválila základní linie tohoto návrhu.

Zároveň bylo rozhodnuto přeložit návrh co nejširší diskusi a do března 1949 byla uspořádáno několik tisíc schůzí, z nichž přišlo 1500 rezolucí s řadou cenných doplňků a podnětů.

2.8.5 Příprava ústavy v Bonnu

Od září 1948 se začalo pracovat na návrhu ústavy v Bonnu. Tímto úkolem byla třemi okupačními mocnostmi pověřena Parlamentní rada, složená z představitelů zemských sněmů a doplněná experty. Měla pracovat v úzkém kontaktu s vojenskými veliteli tří západních okupačních pásem, kteří připravovali návrh nového okupačního statutu.

2.8.6 Konec blokády západního Berlína

K radostnějším aspektům v evropské politice na jaře 1949 patří i zpráva z 25. dubna, že 23. května se v Paříži sejdou ministři zahraničních věcí čtyř velmocí, neboť se to oprávněně považovalo za krok k uvolnění napětí v Evropě. A očekávání dalších kroků se ukázalo správné, neboť 5. května přišla zpráva, že od 12. května se ruší sovětská opatření na spojích mezi Berlínem a západními okupačními pásmy v Německu, stejně jako západní omezení obchodu sovětské zóny s ostatními pásmy. (Spolková republika Německa se skládala z 10 spolkových zemí a západního Berlína, jenž měl zvláštní postavení. Každá země měla mít vlastní ústavu, zemský sněm a zemskou vládu. Z dosavadních vojenských velitelů se stali „Vysocí komisaři“ s rozsáhlými pravomocemi, kteří 20. června 1949 vytvořili v Paříži Spojeneckou vysokou radu.)

2.8.7 Vznik SRN

V západních pásmech a berlínských sektorech se 14. srpna 1949 uskutečnily volby do Spolkového sněmu, v nichž nejsilnější zastoupení získali křesťanští demokraté (CDU/CSU). Těsně druzí skončili sociální demokraté (SPD) a třetí byli liberálové (FDP). Ve sněmu si dále zajistili zastoupení komunisté, představitelé Německé strany, Bavorské strany, menších stran krajní pravice a nezávislí.

Druhou komoru parlamentu, Spolkovou radu, vytvořili zástupci sněmů jednotlivých spolkových zemí 6. září 1949, aby pak společně s poslanci Spolkového sněmu zvolili 12. září 1949 liberála dr. T. Heusse spolkovým prezidentem. Spolkový sněm pak 20. září 1949 zvolil nejtěsnější většinou 202 hlasů ze 402 vůdce CDU/CSU K. Adenauera spolkovým kancléřem, podle ústavy nejdůležitější politickou osobnost země.

2.8.8 Vznik NDR

Vznik samostatného západoněmeckého státu pod patronací tří velmocí logicky vyvolalo protest čtvrté, SSSR. Za nové situace mu nezbylo nic jiného než umožnit vytvoření druhého německého státu ve východní části Německa, jež byla pod jeho okupační správou. K tomu došlo 7. října 1949, kdy Německá lidová rada na svém zasedání v Berlíně rozhodla uplatnit ústavu Německé demokratické republiky na tomto území.

Prozatímní lidová sněmovna nato zvolila 10. října 1949 spolupředsedu Jednotné socialistické strany Německa SED, utvořené v sovětském pásmu sloučením komunistické a sociálně demokratické strany 22. dubna 1946, W. Piecka, prvním prezidentem NDR a dva dny nato druhého spolupředsedu SED, O. Grotewohla, předsedou první vlády NDR, která se přihlásila „k cestě demokracie, míru a přátelství se všemi národy“. Sovětská vláda rozhodla předat vládě NDR „správní funkce, které dosud náležely sovětské vojenské správě“, místo ní byla vytvořena Sovětská kontrolní komise s úkolem „dozírat na plnění Postupimské dohody i ostatních společných usnesení čtyř velmocí týkajících se Německa“.

Těžko říci, zda poměrně velkorysý přístup SSSR k německé problematice na podzim 1949 byl jen odrazem realistického pohledu na situaci, kdy už se nedalo moc

změnit, či zda se za zpružněním jeho zahraniční politiky skrývalo i větší sebevědomí, opírající se o provedení zkoušky vlastní atomové bomby 22. září 1949.

2.9 Rozdělení Evropy

Když se Německo rozdělilo, bylo vlastně dovršeno rozdělení Evropy, s nímž se však evropské národy nikdy zcela neztotožnily. Potvrzoval se tím rozpad protihitlerovské koalice, dosud považované za záruku míru, a Evropa byla vlastně donucena začít si hledat cesty jak žít rozdělena.

Tím se vytvářely podmínky pro růst mezinárodního napětí na kontinentu, zvláště, když se kolem obou atomových velmocí začaly vytvářet vojensko-politické bloky, připravující se na ozbrojený konflikt a představující proto vážnou hrozbu evropského míru. Patří sem především Petersberská dohoda z 22. listopadu 1949 mezi Spojeneckou vysokou radou a spolkovou vládou, otevírající novou etapu jejich spolupráce na zapojení SRN do atlantických struktur, a tím i cestu k remilitarizaci Německa.

Ať už bylo ono hledání cest k oddělenému vývoji v obou částech Evropy nebo jisté vyčerpání z diplomatických bojů jak o rozdělení Německa, tak i o vytvoření NATO, faktem zůstává, že rok 1950 nepřinesl podstatnější zvýšení napětí v evropské politice. Objevily se však některé významné nové prvky, které ji mohly ovlivnit.

3 Sovětizace střední a východní Evropy

Stalin zamýšlel použít střední a východní Evropu jako nárazníkovou zónu mezi Sovětským svazem a německým územím. Vzhledem k podmínkám panujícím v Německu a v SSSR na konci války byl tento jeho cíl často považován za výraz jeho paranoie. Avšak jen Stalin sám si uvědomoval ekonomický rozvrat a slabost své země v roce 1945. Nadto jako vždy nedůvěřoval úmyslům svých západních spojenců, zejména pokud šlo o Německo. Doufal, že ovládnutím střední a východní Evropy může těmto státům zabránit, aby se staly buď přímými účastníky, nebo předpolím opětovného útoku na Sovětský svaz.

Navíc se střední a východní Evropa stala nepostradatelnou oblastí pro další rozvoj sovětského hospodářství, oblastí, kterou bylo možné vykořisťovat. Země, které bojovaly proti SSSR, musely platit reparace a byly začleněny do sovětského hospodářského systému jako zdroj levného zboží, zejména surovin. Jednotlivé státy musely Sovětům prodávat výrobky za nízké ceny, čímž umožňovaly sovětským továrnám vyrábět s nízkými náklady, ale vysokými zisky. Řada středoevropských podniků byla nucena spolupracovat se sovětskými. Bezpodmínečné dodržování těchto podmínek ve sféře hospodářské se kladlo na roveň slepé poslušnosti ve sféře ideologické. Ti, kteří se pokusili v ekonomice jednat samostatně se dopustili „ideologické hereze“, byli obviněni z politické „úchylky“.

V prvních poválečných letech se zdálo, že Moskva povoluje některým středoevropským a východoevropským státům značnou míru politické autonomie, ovšem jen tehdy, pokud ji nepovažovala za potenciální hrozbu pro svou bezpečnost a vedoucí úlohu v komunistickém bloku a pokud s ní tyto státy v ekonomické sféře ochotně spolupracovaly. V zemích, jako bylo Československo či Maďarsko, působily po nějakou dobu koaliční vlády. Někteří historici (např. Charles Gati) však naznačují, že maďarská nezávislost byla možná jakýmsi „výměnným obchodem za Polsko“, který měl zmírnit odpor Západu, když se Stalin snažil zlikvidovat veškerou polskou opozici. Označením středoevropským států za lidovědemokratické – což byla přechodná forma státního zřízení mezi buržoazní demokracií a „vyspělým“ socialismem Sovětského svazu – mohl Stalin ideologicky ospravedlnit jejich podřízenost vůči SSSR, když si zachovávaly alespoň zdání demokratického pluralitního systému. Jakékoli jejich kroky směrem k západnímu modelu vlády či neúspěchy v hospodářské spolupráci se Sovětským svazem mohly být také kritizovány na ideologickém základě.

Mimo Polska a Východního Německa Stalin nesouhlasil s rychlým převzetím moci komunisty, a to z několika důvodů. Zaprvé nechtěl vyprovokovat Západ k intervenci, za druhé se chtěl vyhnout násilnému odporu vůči komunismu, neboť to by vyvolalo nutnost zásahu početných sovětských sil a zničilo by iluzi, že komunistické strany jsou ve střední a východní Evropě velice oblíbené, což byl častý argument Sovětů. A konečně za třetí, stále doufal ve finanční pomoc Spojených států. Věřil, že

půjčka Sovětskému svazu by ve skutečnosti pomohla i Spojeným státům, neboť zvýšená poptávka po zboží by zvýšila poptávku i po pracovní síle. Proto si myslel, že by mu Spojené státy mohly poskytnout tak zoufale potřebnou finanční injekci. Také doufal, že se snad podaří vyřešit spor ohledně německých reparací a tím získat ještě dodatečné finanční prostředky.

Pokud bychom se měli zamýšlet nad Stalinovými dlouhodobými cíli, právě ty jsou předmětem ostrých sporů mezi ortodoxními a revizionistickými historiky. Podle názoru ortodoxních autorů, představovaných takovými pracemi, jakými je například *The East European Revolution, Revoluce ve východní Evropě*, od Hugha Setona-Watsona, existoval třístupňový model dobytí moci komunistickými stranami podporovanými Sověty. V první fázi byly vytvořeny koaliční vlády, v nichž byli zastoupeni i komunističtí ministři. Ve druhé fázi začalo pronásledování nekomunistických politických stran a ovládnutí klíčových funkcí, především postu předsedy vlády a ministra vnitra. Ve třetí, posledním období došlo k odstranění všech nekomunistických představitelů z vlád a ke včlenění státu do monolitního komunistického bloku vedeného Sovětským svazem.

Revizionisté tento názor odmítají a trvají na tom, že Stalin by povolil i dlouhodobou existenci koaličních vlád a dokonce by uvolnil sovětskou kontrolu nad střední a východní Evropou, kdyby ho nepřátelství Západu a vypuknutí studené války nedonutily v roce 1948 k ostrému zásahu.

Oba směry přehlížejí několik podstatných faktorů. Ortodoxní pohled předkládá zcela deterministický stalinistický plán ovládnutí střední a východní Evropy a podceňuje dopad studené války. Naopak revizionistický názor nechápe Stalinův cíl vytvořit „nerozborný“ komunistický blok pod kontrolou Sovětského svazu, v němž by sovětské zájmy jednoznačně dominovaly ostatním. Například v případě Československa studená válka určitě ovlivnila načasování tvrdého postupu Sovětů ve střední Evropě. To však neznamená, že by Stalin v jiné době jednal jinak – že by neprosazoval ekonomickou integraci oblastí, nepostavil se proti jakýmkoli snahám o nezávislou podobu národně orientovaného komunismu v jednotlivých zemích nebo by jim nebránil v těsnějších stycích se Západem, které by mohly ohrozit sovětskou bezpečnost. Detailnější přehled sovětských akcí v různých středoevropských a východoevropských zemích nám tyto body objasní lépe.

3.1 Rada vzájemné hospodářské pomoci (RVHP)

Na jednání v Bělehradě, kde se měla připravit konvence, jež by upravila podmínky plavby na Dunaji, se neprojevíly rozpory mezi Jugoslávií a SSSR, které po stranické linii nabývaly rychle velmi nebezpečných rozměrů. Ty se do mezistátních vztahů promítly už v prvních dnech ledna 1949, kdy byla vydána zpráva o ustavení Rady vzájemné hospodářské pomoci, jejímiž členy se staly Bulharsko, Československo, Maďarsko, Polsko, Rumunsko a SSSR, nikoli však Jugoslávie. Zde už se projevil vliv roztržky mezi SSSR a Jugoslávií, který vážně oslabil Informbyro (informační kancelář komunistických a dělnických stran, která měla koordinovat jejich činnost) a celé mezinárodní komunistické hnutí.

Tento krok však nebylo možno srovnávat s přípravami na založení Atlantického paktu, které počátkem roku vrcholily, neboť šlo jen o spolupráci hospodářskou, do jisté míry vynucenou embargem na obchod z východoevropskými zeměmi, vyhlášeným USA a dalšími kapitalistickými státy.

Podzim 1948 probíhal v Evropě pod dojmem mimořádného napětí vycházejícího z blokády západního Berlína, kde denně hrozila možnost incidentu s nedozírnými důsledky pro celý kontinent. Přípravy na vytvoření separátního západoněmeckého státu probíhaly spíše v kuloárních jednáních a diskuse o návrhu ústavy Německé demokratické republiky nevyvolávaly tolik pozornosti tisku, když v popředí stála Berlínská krize.

Dokonce i jednání o smluvním zakotvení spolupráce západní Evropy s USA a Kanadou v rámci bezpečnostního paktu zůstávalo poněkud v pozadí, mimo jiné i proto, že nebylo nijak snadné sjednotit nejrůznější názory jednotlivých států. Navíc se čekalo na volby prezidenta v USA, jímž se v listopadu 1948 stal opět, i když poněkud nečekaně H. S. Truman.

3.2 Evropské hnutí

V říjnu 1948 došlo k založení „Evropského hnutí“, které vycházelo z podnětů haagského sjezdu (viz kapitola „Idea Evropské unie“) a jeho předsedy se stali Angličan W. Churchill, Belgičan P.-H. Spaak, Francouz L. Blum a Ital A. de Gasperi. Dalšími významnými zastánci evropského sjednocení byli Francouzi J. Monet, P. Ramadier a R. Schuman, Belgičané H. Brugmans a P. van Zeeland či Němec K. Adenauer.

Jakmile se různé plány na společný postup k jednotě Evropy nebo společné organizaci ukázaly neschůdnými, byl v Paříži 26. listopadu 1948 ustaven „Stály výbor pro studium a vývoj Evropské federace“ složený z pěti Britů, pěti Francouzů, tří Belgičanů a tří Nizozemců a dvou Lucemburčanů, i ten se však brzy rozpadl. Nebylo však náhodou, že šlo o příslušníky států, které 17. března 1948 uzavřely Bruselský pakt. Ten mnozí považují za jeden ze základních kamenů evropského sjednocení.

Vývoj ale nešel i evropskému sjednocení, jak si mnozí přáli. Pod vedením USA se připravoval Atlantický pakt. Jeho text byl už 19. března 1949 zveřejněn, což bylo dosti neobvyklé, ale asi jeho iniciátorům šlo o oslabení sovětské kampaně poukazující, že jde o rozbití protihitlerovské koalice z doby druhé světové války. Také se asi mělo vyvrátit tvrzení, že jde o útočný a protisovětský pakt.

4 Ekonomické oživení v západní Evropě

Dvacet let po roce 1948 se udály dalekosáhlé revoluční ekonomické změny, které položily základy tomu, co mnozí pozorovatelé začali nazývat „Novou Evropou“. Do roku 1960 Evropa obnovila své postavení jako vedoucí obchodní mocnost světa. Na světové průmyslové výrobě se podílela téměř jednou čtvrtinou a na světovém obchodu ze 40%. V tomto trendu pokračovala a své pozice si udržela, v roce 1994 tvořil její podíl na světové výrobě téměř pětinu a na obchodě 37%.

Jen málokdo předpokládal, že ekonomický rozvoj bude postupovat tak rychle. Když Spojené státy poskytly Evropě první finanční částky z Marshallova plánu, snad nikdo neočekával, že o deset let později budou američtí odborníci studovat údaje o evropském hospodářském růstu v naději, že v nich naleznou inspiraci pro stimulaci vlastní ekonomiky.

Stejně tak překvapivý byl proces integrace větší části Evropy, včetně bývalých vzájemných nepřátel, který ji od 1. ledna 1958 spojil do jednoho velkého hospodářského celku známého jako Evropské hospodářské společenství (EHS), European Economic Community, či méně formálně jako Společný trh, Common Market. Ačkoli EHS nedosáhlo všeho, co se od něj zprvu očekávalo, a i přesto, že se rychlost růstu na sklonku šedesátých let výrazně zpomalovala, v osmdesátých letech některé vyspělé evropské země předčily v bohatství a blahobytu (na základě údajů na jednoho obyvatele) dokonce i Spojené státy.

4.1 Charakteristika západoevropského ekonomického vzestupu

Ekonomický rozkvět v mnoha směrech stimulovala válka. V troskách pokrývajících na jejím sklonku velké oblasti Evropy zůstaly stát četné průmyslové závody, které potřebovaly jen malé opravy a ihned mohly začít znovu vyrábět. Zcela zničeno nebo váženě poškozeno bylo jen 20% evropských továren.

Škody po bombardování v některých případech představovaly jakousi hnací sílu dlouhodobého ekonomického růstu. Systematické nálety na rezidenční čtvrti vyžadovaly rekonstrukce celých měst, což přineslo rozvoj stavebnictví. Navíc výrobní kapacity útočících států měly i během války stále vzestupnou tendenci. Tým německých expertů odhadl, že i po reparacích a demontáži se dlouhodobá aktiva německého průmyslu zvýšila od roku 1936 do roku 1945 o sedm miliard německých marek. S tímto nárůstem výrobních kapacit a při současném nedostatku spotřebního zboží po celé Evropě tak byly jedinou vážnou překážkou rychlého růstu nedostatečné finanční zdroje.

Válečné škody na strojním zařízení, vybavení a budovách se posléze ukázaly jako dodatečná výhoda. Umožnily totiž Evropě modernizovat a tím vybudovat vysoce konkurenceschopný průmysl. Zničení velké části dopravní sítě urychlilo celkovou modernizaci většiny národních železničních systémů. Francie zrušila zbytečné spoje, odstranila úzkokolejné tratě a elektrifikovala jednu pětinu tratí. Francouzské železnice jsou nyní podstatně delší a rychlejší než britské a jsou schopny dopravovat zboží s podstatně nižšími náklady.

4.1.1 Marshallův plán

Část zdrojů nutných k počáteční rekonstrukci a modernizaci evropského průmyslu poskytly Spojené státy, a to zejména prostřednictvím Marshallova plánu, který v roce 1947 vyšel vstříc zoufalé potřebě Evropy získat finanční zdroje na zahájení obnovy. Bez této pomoci by ambiciózní ekonomický program zahájený v roce 1945 zkrachoval. Spojené státy nabídly tuto podporu s cílem dosáhnout hospodářské i politické integrace, jež by v Evropě umožnila odrazit očividnou komunistickou hrozbu.

V tomto rozhodnutí sehrály nezanedbatelnou roli vlastní americké zájmy, neboť finančně ozdravená Evropa znamenala pro americké výrobky obrovská odbytiště. Dalším důvodem byl také soucit s válkou postiženými Evropany i vědomí, že by se jim mělo pomoci víc než po první světové válce. Do roku 1947 tak Spojené státy poskytly Evropě pomoc ve výši 15,5 miliard dolarů, z čehož 6,8 miliard tvořily přímé dary. Hlavní část však představovaly prostředky z Marshallova plánu, které od roku 1947 do roku 1952 dosáhly 23 miliard dolarů.

V roce 1949, kdy Spojené státy zasáhla recese, byla už Evropa schopná sama financovat svou industrializaci. Díky tomuto hospodářskému oživení rychle rostl export, zejména v SRN. V roce 1949 se oproti předchozímu roku německý vývoz zdvojnásobil a v roce 1950 se jeho objem zvýšil o dalších 75%.

Někteří experti předpokládali, že rychlý hospodářský růst bude jen krátkodobým jeve. Avšak ukazatele růstu nebyla na počátku šedesátých let o mnoho nižší než v období let 1948 až 1954. Pravidelné střídání konjunktur a krizí, typické pro předválečné hospodářství, už nebylo pro poválečnou Evropu charakteristické. Šlo právě o tento dlouhodobý trvalý růst, který se stal později ve Spojených státech předmětem studia s cílem zvýšit domácí tempo růstu nad 3% až ke 4% ročního růstu z let šedesátých. Ačkoli se někteří ekonomové pokoušeli vybrat jednu či dvě hlavní příčiny tohoto vývoje, ukazuje se, že jich byla celá řada.

4.1.2 Obchod jako stimul obnovy

Přestože důležitým prvotním podnětem byl nepochybně Marshallův plán, nejdůležitějším faktorem stimuluujícím po roce 1949 hospodářský růst byl stále se

zvyšující objem zahraničního obchodu, který se projevil rostoucím vývozem, stoupajícími příjmy obyvatel a vyšší domácí poptávkou. V padesátých letech se objem exportu z Německa, Itálie a Nizozemí každoročně zvyšoval o 10%, ve srovnání s ročním nárůstem objemu světového vývozu o 6,4%. Tento nárůst byl mimo jiné způsoben i uvolněním obchodních restriktivních opatření.

Pro Evropany bylo klíčové odstranění obchodních bariér v rámci Evropské platební unie (1950), Evropského společenství uhlí a oceli (1951), společné zemědělské politiky (1950) a po roce 1958 v rámci EHS. Členství v EHS přesto nebylo pro rychlý ekonomický růst nezbytné. Například v Rakousku, stojícím mimo EHS, prožívalo průmyslový rozmach a zařadilo se na druhé místo hned za Německo. Dokonce i kdyby EHS neexistovalo, celosvětový rozkvět obchodu by byl zřejmě dostatečným impulsem pro zotavení evropské ekonomiky. EHS však přineslo řadu výhod. Poskytlo evropskému zemědělství mnohem větší nadnárodní trh a jednotně ho ochraňovalo vysokými tarify proti zahraničním dovozcům, zejména americkým. Vývoz francouzských zemědělských produktů do zemí EHS vzrostl během padesátých let z 15% na 41% celkového zemědělského vývozu.

4.1.3 Demografický stimul obnovy

Dalším důležitým stimulem rozvoje byly demografické změny. Stoupající porodnost spolu s přílivem uprchlíků a tzv. gastarbeiterů zvýšily počet obyvatel v západní Evropě ze 264 milionů (r.1940) na 320 milionů (r.1970). Bezprostředně po skončení války tvořili většinu pracovní síly v západoněmeckém průmyslu uprchlíci ze střední a východní Evropy. Po roce 1948 existovalo víc pracovních příležitostí než uchazečů o zaměstnání a každý další pracovník přispíval ke zvýšení výroby a následně i poptávky. Utečenci představovali početný zdroj levné pracovní síly a podporovali investice do průmyslu, neboť výrobci si byli jistí, že výrobní náklady zůstanou nízké, zatímco exportované zboží bude na trhu vysoce konkurenceschopné. Když ustal příliv uprchlíků, nahradili je pracovníci z jižní Evropy a později z jihovýchodní Evropy, severní Afriky, Pyrenejského poloostrova a Turecka, kteří hledali uplatnění v západoevropských továrnách.

Emigranti zvýšili do roku 1962 západoněmeckou populaci o čtyři miliony, zatímco gastarbeiteři od další 3,6 milionu. Demografické změny však byly nejzřetelnější ve Francii. Po více než sto letech jisté stagnace se počet obyvatel ve Francii zvýšil ze 42 milionů v roce 1950 na přibližně 50 milionů v roce 1966. Generál de Gaulle věřil, že do roku 2000 bude mít Francie včetně kolonií 100 milionů obyvatel. Třebaže se na tomto nárůstu podíleli i přistěhovalci, z větší části byl důsledkem vysoké porodnosti.

Už v meziválečném období se francouzští představitelé snažili podporovat vyšší porodnost vyplácením rodinných přídatků, které po válce ještě navyšovali a navíc k nim připojili příspěvky na bydlení. Domnívali se, že růst populace je jednou z cest, jak zemi posílit a vzpružit. Cizinci hledající ve Francii práci přicházeli hlavně z Alžírsko, Španělska, Portugalska a Itálie. Ve Švýcarsku a Lucembursku tvořili jednu třetinu pracovní síly migranti z průmyslově méně vyspělých oblastí.

Zvyšující se počet obyvatel disponujících finančními prostředky na koupi nových domů a bytů vedl spolu s jejich vážným nedostatkem k dalšímu dlouhodobému průmyslovému rozkvětu. Zejména v Německu a Nizozemí musela být znovu postavena celá města. V letech 1953 až 1965 připadalo na jednoho německého občana nejvíc postavených bytů v celé západní Evropě. Někteří ekonomové také spatřovali v bytové výstavbě jednu z hlavních příčin, proč v poválečné Evropě po dlouhodobou dobu nedošlo k žádné recesi. Tito ekonomové předpovídali konec stavebního boomu a podstatné zpomalení tempa růstu. Masivní vládní podpora stavebnictví však několikrát zabránila stagnaci a byla užívána i v sedmdesátých letech ke zmírnění dopadu první poválečné evropské krize.

V padesátých a šedesátých letech se hnacím motorem ekonomického oživení stal automobilový průmysl. Jako jeden z vedoucích hospodářských odvětví přispíval k rozkvětu hutnictví, k výstavbě silniční sítě, čerpacích stanic a k rozvoji dalších nespočetných odvětví spjatých s dopravou. Zatímco na sklonku čtyřicátých let vyrobily evropské automobilky asi půl milionu vozidel, koncem sedmdesátých let, ještě před vpádem japonské konkurence na evropské trhy, se roční objem jejich výroby vyšplhal na devět milionů kusů. V šedesátých letech se v Evropě stal automobil symbolem postavení a prestiže, podobně jako tomu bylo ve Spojených státech v letech padesátých. Evropané si také častěji kupovali nový vůz dřív, než si pořídili lepší byt. Pouze ropná krize a prudké zvýšení cen benzínu v sedmdesátých letech toto nadšení poněkud

zchladily. Avšak v osmdesátých letech pohonné hmoty zlevnily a to znovu zvýšilo prodej velkých vozů. V roce 1994 se státy Evropské unie podílely na světové produkci automobilů z 27%.

4.1.4 Nový kapitalismus

Skutečnost, že deprese padesátých let hospodářský růst nijak vážně neovlivnily, jako tomu bylo v předválečném období, byl důsledkem opuštění zásad liberální ekonomiky a stále vyšších vládních intervencí do hospodářství. Poválečné ekonomické problémy byly tak obrovské, že stát prostě musel zasáhnout, aby zajistil základní potraviny a suroviny a zabránil masivní nezaměstnanosti. Úkoly rekonstrukce mohl splnit pouze stát. V některých případech se vlády rozhodly znárodnit ta průmyslová odvětví, která byla nepostradatelná pro další rozvoj země. Železnice, leteckou dopravu, veřejné služby a částečně i těžký průmysl. Moderním kapitalismem či neokapitalismem tedy nazýváme soubor smíšených soukromých a vládních iniciativ rozvíjených v původně zcela svobodném systému podnikání. Kontrola státu nad bankami a rozpočtovou politikou umožnila vládám určovat tempo růstu jejich ekonomik. Když se zdálo, že evropské ekonomice hrozí recese či inflace, vlády zakročily a svými zásahy upravily měnový systém stejně jako nabídku a poptávku.

Navzdory různým obměnám v sobě nový kapitalismus zahrnoval prvky keynesiánské ekonomie a plánování, které jednotlivé vlády akceptovaly. Teoretickým základem nového kapitalismu byla Keynesova práce *Obecná teorie zaměstnanosti, úroku a peněz* (*The General Theory of Employment, Interest and Money*), vydaná v roce 1936. Keynes přepracoval zásady tradičního volného trhu a tvrdil, že plná zaměstnanost vede k vysoké spotřebě a následně ke zvyšování produktivity. Plné zaměstnanosti lze podle jeho názoru dosáhnout vládními úpravami daňového systému a výdajů, což podpoří zachování vysoké poptávky po zboží a službách. Odmítal všeobecně přijímanou teorii, že zásahy státu do ekonomiky vedou k inflaci a zvyšování cen a následně k hospodářskému chaosu. Keynesiánci předpokládali, že berou-li dělníci vysoké mzdy, budou víc utrácet a průmysl bude prosperovat. Pokud dělnictvo i zaměstnavatelé přijmou tuto politiku třídní konflikty budou minimální, neboť obě strany se dohodnou na přiměřených platech stimulujících ekonomický rozvoj.

V praxi to znamenalo, že některé země přijaly politiku plné zaměstnanosti a ustanovily platové směrnice, jež vyhovovaly požadavkům většiny pracujících. Uplatňování keynesiánských ekonomických teorií pomohlo vládám zabránit výkyvům v obchodním cyklu, které byly příčinou nezaměstnanosti a recese. Tím, že stimulovaly poptávku i v období ekonomického poklesu, byly schopny vyhnout se vážným krizím. Na druhé straně dokázaly udržet na uzdě inflaci, a to především omezováním úvěrů a zvyšováním daní.

Politika plné zaměstnanosti se brzy stala součástí politiky ekonomického růstu. Ve snaze vyhovět požadavkům na stále se zvyšující sociální výdaje a na zbrojení i požadavkům veřejnosti na zlepšování životní úrovně přijímaly státy politiku rychlého hospodářského růstu, který se rovnal vysokému ročnímu tempu růstu. Proto sahaly i k různým formám plánování, a tím směřovaly investice do těch ekonomických odvětví, která by růst v maximální míře zvyšovala.

Většina zemí formulovala dlouhodobé plány a zaváděla centrální plánování ve státních institucích. Francie, Belgie, Rakousko, Itálie, Švédsko, Norsko a Nizozemí přijaly do roku 1960 různé podoby dlouhodobého plánování. V nich se však na rozdíl od socialistických států nestanovovaly výrobní kvóty, ani se nerozdělovaly suroviny a investice, plány sloužily jen jako jakési všeobecné vodítko pro příští ekonomický rozvoj a poskytovaly finanční pomoc odvětvím stimulaujícím růst.

Míra státních intervencí do ekonomiky nebyla v evropských státech rozhodně stejná. Ve Francii k tomu byly vytvořeny podmínky již v předválečném období za vlády Lidové fronty. Po válce se další zbraní vlády stala nová státní plánovací komise založená Jeanem Monnetem. Jeho plán předpokládal použití německého uhlí a koksu, což mělo zvýšit konkurenceschopnost francouzského průmyslu na mezinárodních trzích. Jakmile však Francie pochopila, že uhelné doly a železárny v Porúří nebudou mezinárodní, nýbrž zůstanou pod německou kontrolou, Monnetův projekt logicky vyústil v těsnou spolupráci Francie s Německem a posléze přirozeně vedl k plánu Roberta Schumana založit Evropské společenství uhlí a oceli (viz kapitola „Schumanův plán“), jež by pro těžký průmysl integrovalo zdroje zemí později sdružených v EHS.

Velká Británie, historicky spjatá s liberálními zásadami laissez-faire, přijímala plánování jen zvolna a s rozpaky. Teprve vážné ekonomické problémy, které si vynutily

opakované intervence státu, přiměly v roce 1961 britské představitele k rozhodnutí plánování zavést.

Švédsko ihned po skončení války založilo Úřad pracovní poptávky, na jehož půdě zaměstnavatelé a pracující v souladu s požadavkem plné zaměstnanosti plánovali další rozvoj a investice do ekonomiky.

Jedinou částečnou výjimku v tomto trendu představovalo Německo. V reakci na intervence nacistů do výroby a na naléhání západních spojenců se první pováleční západoněmečtí ekonomové snažili odejmout státu právo kontroly nad průmyslem. Přesto vláda zasahovala do ekonomiky pokaždé, když poskytovala dotace, levné úvěry anebo daňové úlevy vybraným zvýhodňovaným podnikům.

Jeden ekonom charakterizoval západoněmecký průmysl jako „organizovaný soukromý podnik“. Mamutí průmyslové koncerny disponující obrovskými zdroji kapitálu si však zachovávaly schopnosti konkurovat na mezinárodních trzích cizím podnikům. Namísto státního plánování se Federace německého průmyslu zabývá investičním plánováním a dlouhodobými výhledy nabídky a poptávky. V čele této Federace stojí tři velké banky, které se pokoušejí dosáhnout dohody mezi největšími podniky, aby se vyhnuly konkurenci. Bankéři zauímají významná místa ve správních radách největších německých korporací, kde zástupci bank mají nadpoloviční většinu.

4.1.5 Koncentrace a znárodnování průmyslu

Tvoření plánů v celé západní Evropě usnadnila koncentrace průmyslu a zestátnění některých významných průmyslových odvětví. Jakmile vláda znárodnila velké průmyslové podniky, menší konkurenti museli spolupracovat. Vyhovět státnímu plánu obvykle znamenalo daňové úlevy, státní zakázky a půjčky. Tyto výhody spojené se znárodněním přispívaly k rozvoji velkých průmyslových sdružení.

Jedním z nich byla belgická Sociétés Générale dominující belgické ekonomice. Podle slov jednoho z jejích ředitelů „...sama společnost není příliš velká, to jen Belgie je příliš malá“ (Wegs, 1996). Do roku 1960 ovládla tato korporace 40% železáren a oceláren, 30% uhelných dolů, 25% elektráren a 70% pojišťoven. V roce 1994 zahrnovala zhruba jednu třetinu belgického hospodářství.

V čele nizozemského hospodářství stály čtyři velké koncerny – Royal Dutch Shell, Unilever, Philips a AKU. Roční příjmy jednoho z nich – Royal Dutch Shell – byly větší než příjmy celého Švýcarska v sedmdesátých letech. Tyto koncerny i nadále hrají hlavní roli nejen v Nizozemí, ale i v celosvětové ekonomice.

V Itálii monopolizace a státní kontrola umožnily vládě, aby se významně podílela na dlouhodobém plánování. Některé firmy znárodněné za fašistického režimu se změnily v obrovské giganty. V roce 1963 se státem vlastněný Institut průmyslové přestavby – IRI (Istituto per la Ricostruzione Industriale) skládal ze 120 společností zaměstnávajících dvě stě osmdesát tisíc lidí. Finanční zdroje IRI byly pod přísným dohledem Vlády. Hlavní komerční banka byla zestátněna a IRI kontrolovala přes čtyři pětiny kapitálu dalších tří největších bankovních domů. IRI a další velká veřejná korporace, ENI (Ente Nazionale Idrocarburi), odpovídaly v roce 1964 za víc než jednu třetinu veškerých kapitálových investic v průmyslu, dopravě a telekomunikacích. Obě korporace vybudovaly nezbytnou infrastrukturu nákladné energetické zdroje, silnice), které následně umožnily rozkvět velkých soukromých společností, jako například Fiat, Perelli či Olivetti.

V Rakousku se znárodněné průmyslové podniky podílely v šedesátých letech na celkové průmyslové produkci ze 24% a na exportu ze 27%. Vláda navíc kontrolovala také finance.

Ve Francii získal stát možnost kontrolovat bankovní úvěry prostřednictvím jurisdikce na dvěma nejvýznamnějšími bankovními domy, Caisse des Dépôts a Crédit National.

K poválečnému hospodářskému ozdravení přispěl mimo jiné i neekonomický faktor, víra průmyslníků i státních zaměstnanců, že ekonomický rozvoje není jen žádoucí, nýbrž i dosažitelný. I když měli někteří francouzští a angličtí politici tendenci vyhýbat se rychlému růstu ze strachu, že budou muset podstoupit vysoké riziko, aby takové tempo růstu udrželi, většina evropských výrobců a zaměstnanců podpořila to, co M. M. Postan nazval „growthmanship“, tedy vstřícný postoj k politice ekonomického růstu.

Například ředitel ENI Enrico Mattei úspěšně rozšiřoval zásobníky italského zemního plynu a zvyšoval těžbu až do té míry, že jeho zdroje v Itálii téměř vyčerpal. Postoj manažerů byl stejně tak důležitý jako přístup k veřejnosti, která byla

přesvědčená, že ekonomický růst je nutný a možný. Evropané byli v šedesátých letech ochotní dlouhodobě investovat, nikoli peníze křečkovat nebo je za účelem vyššího zisku posílat za hranice.

4.1.6 Rozvoj zemědělství

Pokrokové změny v průmyslu soupeřily s transformací zemědělství. Mnohé evropské státy přešly od předválečného zemědělství, produkujícího jen omezené množství výrobků s minimálním ziskem, k zemědělské výrobě zaměřené v první řadě na mnohem větší trhy velkých měst. Avšak i přes rychlý růst poptávky se začaly výsledky technické revoluce v zemědělství vedoucí k velkým přebytkům projevovat až v sedmdesátých letech.

V roce 1974 muselo být 40% rekordní úrody vinné révy z předešlého roku destilováno na alkohol. Evropská unie byla také nucena vykupovat nebo ničit mimořádně velké přebytky mléčných výrobků a masa.

Důvodem nadprodukce byly rostoucí mechanizace, větší rozšíření hnojiv a insekticidů, lepší druhy osiva a moderní zařízení – například počet traktorů v zemích EHS vzrostl zhruba šestkrát, z 350 000 v roce 1950 na 2,3 milionů v roce 1962. Umělou inseminací se také zvýšil počet farem chovajících dobytek, zatímco díky lepším krmivům a pečlivému výběru plemen se zlepšila jeho kvalita a váha.

Rozvoj větších a efektivnějších zemědělských podniků však s technickými změnami nedržel krok, a to zejména vinou vládní politiky. Z obavy ze ztráty voličských hlasů zemědělců, jednotlivé země zemědělství dotovaly, čímž přispívaly k přežívání malých farem hospodařících s vysokými náklady. Silné zemědělské organizace ve Francii, v Německu a Nizozemí mobilizovaly své členy, aby se bránili jakýmkoli změnám této politiky. I nyní se farmáři brání všem pokusům Evropské unie, jež by změnily jejich privilegované postavení.

EHS chránilo systém vládních dotací a vysokých cen zemědělských produktů. Vůči zahraničním producentům zavedlo vysoká cla, zatímco cla mezi členskými státy pomalu snižovalo. Ve snaze kompenzovat nižší mezinárodní ceny subvencoval jeho zemědělský fond vývoz zemědělských produktů z členských zemí. Tato praxe však nadále nadměrně zatěžuje spotřebitele, kteří musejí platit za potraviny podstatně víc než

spotřebitelé jinde ve světě. Státy třetího světa proto obviňují země Evropského společenství, že jsou „klubem bohatých“, neboť diskriminují zahraniční zemědělské producenty. Tyto protesty už vyústily v celou řadu dohod, jež by této praxi měly zabránit.

Bylo to právě zemědělství, které se stalo jednou z hlavních překážek ve vstupu Velké Británie do EHS, protože britské bylo výkonnější než evropské. V 60. letech mely navíc průměrně velké britské farmy rozlohu 200 akrů oproti 40 akrům, na nichž hospodařili zemědělci na kontinentální části Evropy. Celková plošná výměra v Británii však byla malá, a to vedlo k tomu, že Británie musela dovážet značné množství potravin. Poté, co slíbila, že postupně přestane nakupovat levné zemědělské produkty v zemích Commonwealthu, stala se pro EHS žádoucím partnerem.

Členství v EHS přineslo velké změny především v italském zemědělství. Mnoho rolníků ze střední a jižní Itálie, kteří hospodařili na malých a téměř nerentabilních farmách, odlákaly průmyslové podniky v severní Itálii či Švýcarsku, Německu a Francii. Tento odliv však vedl ke zmenšování plochy obdělávané půdy, a tím i k poklesu zemědělské produkce. Itálie proto musela dovážet víc potravin od svých partnerů z EHS za mnohem vyšší dotované ceny, než za jaké vyráběli zbývající rolníci. Ačkoli racionalizace zemědělské i průmyslové výroby byla jedním z cílů EHS, na italskou platební bilanci kladla velké nároky. Například v roce 1974 Francie považovala za nutné subvencovat svůj export do Itálie, zatímco ta musela omezit dovoz potravin, aby překonala vážnou finanční krizi. Italské firmy však z většího evropského trhu úžasně profitovaly a v 80. letech začaly nevyrovnanou platební bilanci snižovat. Nicméně v 90. letech, kdy došlo ke zpomalení výkonu evropské ekonomiky, se deficit platební bilance opět zvýšil. Vzhledem k tomu, že v současnosti plnou polovinu italských obchodních partnerů tvoří státy Evropské unie, může k vyrovnaní její obchodní bilance přispět jen jejich opětovný hospodářský boom.

4.2 Rada Evropy

Ve 40. letech se Evropa rozdělila, ale do jisté míry přinesly i jakousi rovnováhu sil. Tím, že SSSR objevil tajemství atomové bomby, což jednoznačně potvrdila její

zkouška koncem roku 1949, stala se z něj vedle USA druhá atomová velmoc. Obě totiž vlastnily zbraně, jimiž se mohly téměř navzájem zničit, i když nikdo zatím neznal hrozné následky atomových výbuchů, protože v Japonsku stále umírali lidé zasažení už v roce 1945 a nikdo nevěděl, jak dlouho se ještě budou následky ozáření projevat a jak.

Evropa byla bipolaritou zasažena nejvíce, ale vytlačit zcela evropské povědomí se nepodařilo. Zatímco ve východní části Evropy se silně propagoval proletářský internacionalismus, který se měl stát ideovým základem tvořícího se mocenského sovětského bloku. V západní části dosáhli Evropané jistého úspěchu, když 5. května 1949 byl podepsán zakládající dokument Rady Evropy.

Ministři zahraničních věcí Belgie, Francie, Lucemburska, Nizozemska a Velké Británie, kteří 17. března 1948 podepsali Bruselský pakt, mnohými označovaný za začátek evropského parlamentarizmu, vypracovali na začátku roku 1949 návrh Statutu Rady Evropy. Měla mít jak „Výbor ministrů“, tak i „Evropské poradní shromáždění“, a k účasti byla přizvána i Itálie.

Statut Rady Evropy byl podepsán 5. května 1949 a tento den je proto mnohými Evropany považován za první krok k sjednocení Evropy. Dokument podepsali zástupci Belgie, Dánska, Francie, Irska, Itálie, Lucemburska, Nizozemska, Norska, Švédska a Velké Británie. Organizace vycházela z toho, že upevnění míru, založené na spravedlnosti a mezinárodní spolupráci, je životní otázkou pro zachování lidské společnosti a civilizace. Organizace si ukládala za cíl zachování společného dědictví opírajícího se o osobní svobody, svobody politické a právní pořádek, na nichž je založena každá opravdová demokracie. Bylo to první mezinárodně uznávané uskupení, jež si vytklo za úkol usilovat o jednotu Evropy.

Rada Evropy se poprvé sešla 8. srpna 1949 ve Štrasburku, který se tak stal načas hlavním městem Evropy. Jednání se zúčastnilo po 18 zástupcích Francie, Itálie a Velké Británie, šest míst dostaly Belgie, Nizozemsko a Švédsko, po čtyřech mělo Dánsko, Irsko a Norsko a tři byli Lucemburčané. Bylo rozhodnuto přizvat Řecko a Turecko a poté i Island. Jednalo se i o pozvání Německa, ale dohody o této otázce se nepodařilo dosáhnout, což tehdy ani nikdo nepředpokládal.

Rada Evropy se stala první mezinárodně uznávanou organizací usilující o jednotu Evropy, a to zapojením pokud možno všech evropských národů a využitím pro

propagaci této myšlenky i jednotlivců. Ustavení Rady Evropy bylo důkazem, že vropské národy hledají cesty k vyjádření a zajištění svých vlastních zájmů.

Na přelomu 40. a 50. let, charakterizovaném nástupem bipolarity a studené války, bylo jasné, že nebude nijak snadné vytýčené cíle prosazovat. Evropskou politiku chtěli řídit obě supervelmoci, a tak na Evropany zbývali jen otázky lidských práv, společného evropské kulturného dědictví a otázky evropské identity.

4.3 Deklarace francouzské vlády 1950

Navzdory snahám se 5. květen den vzniku rady Evropy nestal „Dnem Evropy“, ač to mnozí navrhovali. Stal se jím až 9. květen, kdy o rok později vystoupila francouzská vláda s deklarací, která se stala odrazovým můstkem jak k francouzsko-německému usmíření, tak i k evropskému integračnímu procesu. Francie se tak pokoušela posílit své mezinárodní postavení, které bylo válkou silně otřesené, jež by jí dalo možnost být opravdu velmocí, jak to nabízelo její stálé místo v Radě bezpečnosti OSN.

Ustavení dvou německých států přineslo jisté uklidnění do situace na území Německa, a tím i do celé Evropy. Jako obvykle po vyřešení nějaké vyostřené situace přichází období relativního klidu, které vytváří příznivější podmínky pro řešení otázek, jež doposud stály v pozadí a nedostávaly se na pořad jednání. Francouzský návrh nyní otevíral problémy, které zůstávaly zakryty napětím mezi supervelmocemi.

Neblahé zkušenosti s politikou vůči poraženému Německu ve 20. letech a potřeba ekonomického rozvoje, který by překonal letité zaostávání, vedly francouzskou vládu k návrhu na společnou kontrolu výroby uhlí a oceli, který měl zajistit Evropě mír a prosperitu.

4.3.1 Schumanův plán

Koncepci předložil veřejnosti tehdejší francouzský ministr zahraničí R. Schuman, a proto tisk začal mluvit o „Schumanovu plánu“. Dnes už přesně víme, že hlavním iniciátorem myšlenky evropské integrace byl J. Monnet. Původně věřil, že

jejím základem se stane spolupráce Francie s Velkou Británií, ale britské vlády se přednostně orientovaly na „zvláštní“ vztahy s USA a na vlastní impérium. Pak tedy Monnetovi nezbylo nic jiného, než se zaměřit na Německo, kde se pochopitelně setkal s mimořádným zájmem.

V dokumentu se uvádělo, že především jde o to, aby skončovalo s letitým nepřátelstvím mezi Francií a Německem. A protože ocelářství bylo vždy základem zbrojení, měla společná kontrola francouzského ocelářství znemožnit, aby jeden stát tajně připravoval útok proti druhému, a tím se stát zárukou míru. Spolupráce v oblasti metalurgie měla zároveň být i základem integračního procesu.

Velmi důležité bylo to, že od samého počátku se počítalo s tím, že dohoda bude otevřena pro další evropské státy a že společný kontrolní úřad se nemusí omezit jen na francouzské a německé zástupce. A tak myšlenka dostala podporu nejen ze strany Německa, ale i Itálie a států BENELUXU, Belgie, Lucemburska a Nizozemska. Začalo se připravovat Evropské společenství uhlí a oceli (European Coal and Steel Community).

Nástup 50. let byl poznamenán rozmachem politiky studené války, výrazně podpořené od konce června 1950 válkou „horkou“ na Korejském poloostrově. Dokonce se objevuje otázka, zda by francouzská iniciativa byla možná později, kdy mezinárodní napětí v souvislosti s korejskou válkou rychle narůstalo, což se zákonitě muselo projevit i v evropské politice.

4.3.2 Evropské společenství uhlí a oceli (ESUO)

Za necelý rok, co se na veřejnosti objevila myšlenka „montánní unie“, jak se někdy ESUO říká, došlo 18. dubna 1951 v Paříži k podpisu Smlouvy o Evropském společenství uhlí a oceli, v jejíž preambuli se lze dočíst, že signatáři jsou odhodláni vybudovat zřízením hospodářského společenství základy širšího a hlubšího společenství mezi národy. Společný trh uhlí a oceli byl chápán jako první krok k evropské hospodářské integraci.

Hlavním orgánem, který měl činnost společenství řídit, byl Vysoký komisariát, složený z devíti představitelů členských států společenství. Jakýmsi zárodkem budoucího parlamentu se stalo Společné shromáždění, kam Francie, Itálie a SRN

vysílaly po 18 delegátech. Belgie a Nizozemsko po 10 a Lucembursko 4. Dále byla ustavena Rada, aby koordinovala součinnost Vysokého komisariátu s vládami členských států, a k řešení sporných otázek byl vytvořen Soudní dvůr.

Prvním vysokým komisařem se stal Francouz J. Monnet, jemuž se později dostalo označení „otec integrace“. Daleko obtížnější bylo vybrat sídlo, až se jím, po velkém boji, stalo město Lucemburk, i když bylo jasné, že zde nebude snadné najít dost prostoru jak pro úřad, tak pro bydlení jeho zaměstnanců. Vše začalo pracovat 10. srpna 1952, když smlouva po potřebné ratifikaci vstoupila v platnost již 25. července 1952.

Závěr

V důsledku radikálních změn podmínek, v nichž se země Evropy po druhé světové válce nacházely, došlo k opravdovému evropskému sjednocování. Evropa byla v troskách, válečné ničení se projevilo prakticky ve všech zemích, byli tu vítězové i poražení, kteří nemohli doufat, že by se bez vnější pomoci sami nějak vzpamatovali či dokonce jen přežili. Evropa již nebyla střediskem světové moci, rovnováhu od této chvíle určovaly mimoevropské Spojené státy a poloevropský Sovětský svaz. Američané a Rusové se na konci války setkali na Labi a toto setkání symbolicky vymazalo Evropu. Tady již nešlo o úpadek tak jako mezi dvěma světovými válkami, ale o zhroucení.

V důsledku těchto skutečností potřeba spolupráce a unie vyvstala s větší silou než dříve před zmateným veřejným míněním, jehož nacionalistické naladění značně zesláblo. Myšlenka Evropy se objevila jako jediný prostředek umožňující evropským zemím dosáhnout vlastní obnovy a udržet mezi sebou mírové vztahy.

Další důvod k tomu, proč se sjednotit, alespoň pokud jde o západní Evropu, se objevil o něco později spolu se Stalinovou politikou a hrozbou, kterou tato politika představovala. Bylo třeba se bránit proti komunismu zevnitř i proti sovětskému tlaku zvenčí. Potřeba společného postupu se stávala stále zřejmější, a to tím více, že Spojené státy z ní učinily podmínku své pomoci. Teprve v této chvíli se vlády (se zpožděním oproti své opoziční straně) rozhodly rozvinout nezbytné iniciativy a dát se na cestu spolupráce. Studená válka však vyústila ve vytvoření dvojí Evropy.

Dnes, na počátku 21. století se zcela logicky Evropané zamýšlejí nad minulostí svého kontinentu, odkud také vzešly dvě světové války, které v minulém století těžce postihly celý svět. Jaká je tedy celková bilance vývoje Evropy ve 20. století a jaké jsou vyhlídky do budoucna? Minulost je už dána, měnit ji nelze a my se musíme pokusit připomenout si hlavní události minulého století, zhodnotit je s odstupem dob a snažit se z nich vyvodit poučení jak pro naše děti a vnuky, tak i pro celkový osud a budoucnost evropského kontinentu.

Seznam použité literatury

CIHELKOVÁ, Eva a kolektiv. Světová ekonomika, ETC Publishing, Praha 1997

DELOUCHE, Frédéric (iniciátor díla), Napsáno dvanácti evropskými historiky: Dějiny Evropy, Překl. z franc. Jan Burian. 1. vyd. Praha: Argo, 1995.

FALTUS, Jozef. Hospodářské dějiny. Praha: VŠE, 1992.

GERBET, Pierre. Budování Evropy. Praha: Univerzita Karlova: Karolinum, 2004.

LUŇÁK, Petr. Západ. Spojené státy a západní Evropa ve studené válce. Praha: Libri, 1997.

ORT, Alexandr. Evropa 20. století. Praha: Arista, 2000.

ŠREIN, Zdeněk. Hospodářská politika Evropského společenství, Praha: VŠE, 1993.

WEGS, Robert J. Evropa po roce 1945. Praha: Vyšehrad, 2002.